Mirosława Podhajecka

LEKTORZY JĘZYKA ANGIELSKIEGO W MIĘDZYWOJNIU

universitas

LEKTORZY
JĘZYKA ANGIELSKIEGO
W MIĘDZYWOJNIU

Mirosława Podhajecka

LEKTORZY JĘZYKA ANGIELSKIEGO W MIĘDZYWOJNIU

Kraków

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Opolski

© Copyright by Mirosława Podhajecka and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2021

ISBN 978-83-242-3778-4
e-ISBN 978-83-242-6604-3
TAiWPN UNIVERSITAS

Recenzje
prof. dr hab. Hanna Komorowska
prof. dr hab. Elżbieta Mańczak-Wohlfeld

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Sabak

Skład
Pracownia Słowa

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

www.universitas.com.pl

SPIS TREŚCI

PODZIĘKOWANIA 7
WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW 11
WSTĘP 15
1. UNIWERSYTET STEFANA BATOREGO W WILNIE 25
1.1. Anastazja Gruzińska 34
1.2. Alina Brylińska (Studnicka) 56
1.3. Wanda Januszkiewiczówna (Grabińska) 83
1.4. Władysław Kospoth-Pawłowski 98
2. UNIWERSYTET POZNAŃSKI 115
2.1. Oskar Callier 131
2.2. Rudolf J. Lovell 142
2.3. Eileen Markley Znaniecka 151
2.4. Marian Zygfryd Arend 170
2.5. Maria Rudnicka 193
3. UNIWERSYTET WARSZAWSKI 199
3.1. Wacław Osuchowski 207
3.2. Burt Watson Welsh 212
3.3. Ernest B. McKnight 218
3.4. Zofia Miklaszewska 222
3.5. Kathleen O'Donoghue-Herman 227
3.6. Hilda Motler 237
4. UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI W KRAKOWIE 243
4.1. Michał Henryk Dziewicki 254
4.2. Godfrey G.R. Greene 273
4.3. Jan Stanisławski 276
5. UNIWERSYTET JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE 293
5.1. Charles Irvine 302
ZAKOŃCZENIE 311
ANEKS 1. KIEROWNICY KATEDR ANGLISTYKI W II RP 327
Bernard W.A. Massey 327

Andrzej Tretiak 339
Roman Dyboski 345
Władysław Tarnawski 359
ANEKS 2. WYBRANE PODRĘCZNIKI DO NAUKI JĘZYKA ANGIELSKIEGO 371
England and the English (1930) Władysława Kospotha-Pawłowskiego 371
Kurs elementarny języka angielskiego na podstawie fonetycznej (1930) Mariana Z. Arenda 378
The Castle of Imagination (1925) Kathleen O'Donoghue-Herman 382
A Pole in London (1939) Jana Stanisławskiego 386
Praktyczny podręcznik języka angielskiego z kluczem (1929) Charlesa Irvine'a 391
ANEKS 3. PRZEKŁADY TEKSTÓW ANGIELSKICH 397
SPIS TABEL 417
SPIS ILUSTRACJI 418
BIBLIOGRAFIA 421
SUMMARY 499
INDEKS OSOBOWY 503

PODZIĘKOWANIA

Pragnę w tym miejscu złożyć serdeczne wyrazy podziękowania osobom, które okazały mi pomoc w trakcie przygotowywania monografii. Jest ich znacznie więcej, niż mogę wymienić.

Jestem bardzo wdzięczna Recenzentkom, prof. dr hab. Hannie Komorowskiej (Uniwersytet SWPS) oraz prof. dr hab. Elżbiecie Mańczak-Wohlfeld (UJ), za wnikliwe uwagi oraz cenne sugestie, które wpłynęły na ostateczny kształt książki.

Dr hab. Barbara Polityńska-Lewko, dyrektor Clifford and Mary Corbridge Trust (Uniwersytet w Cambridge), sfinansowała moją kwerendę w Wielkiej Brytanii w 2018 r., dzięki której mogłam skorzystać z brytyjskich zasobów archiwalnych.

Potomkom trojga lektorów: Eugenii Chmarze[1], Hannie Grabińskiej[2] i śp. Konradowi Studnickiemu-Gizbertowi[3] zawdzięczam informacje i dokumenty z archiwów rodzinnych. Współpraca z nimi była dla mnie ważnym źródłem wiedzy.

Dr. hab. Tomaszowi Pudłockiemu, prof. UJ i dr. Adamowi Podsiadłemu jestem zobowiązana za przydatne materiały oraz inspirującą korespondencję, dr. Pawłowi Tanewskiemu (SGH) – za pomoc w ustaleniu faktów z życia Kathleen O'Donoghue-Herman, dr. Andrzejowi Prinke (uprzednio Archiwum PAN w Poznaniu) – za zbiory dotyczące Bernarda W.A. Masseya, prof. Skaidrīte Kalvāne (siostrze Klārze, PIJ) (RARZI) – za materiały z łotewskiego okresu życia Anastazji Gruzińskiej, siostrze Otīliji Kovaļevskiej, służce NMP Niepokalanej z Rygi – za przetłumaczenie łotewskich fragmentów na język polski, a Leonidowi Lewtowowi (Энциклопедия Петришуле) – za źródła odnoszące się do zatrudnienia Gruzińskiej w Piotrogrodzie.

---

[1] Eugenia Chmara – żona Henryka Chmary, siostrzeńca Władysława Kospotha-Pawłowskiego.

[2] Hanna Grabińska – córka Wandy Grabińskiej.

[3] Konrad Studnicki-Gizbert (1926–2020) – syn Aliny Studnickiej.

Dr Iwonie Kordze i Małgorzacie Skrodzki (JPIA) dziękuję za wysiłek włożony w wyszukiwanie materiałów archiwalnych, prof. dr hab. Arlecie Adamskiej-Sałaciak (UAM) – za ocenę rozdziału o lektorach poznańskich, Małgorzacie Laczek (Politechnika Świętokrzyska), lektorce języka angielskiego – za wszystkie sugestie w odniesieniu do zawartości językowej monografii, Piotrowi Laczkowi – za sfotografowanie rękopisów z BN, Maciejowi Podhajeckiemu – za przygotowanie skanów do druku, a Wojciechowi Podhajeckiemu – za wielogodzinne dyskusje nad merytoryczną stroną książki.

Wiele osób, w tym prof. dr hab. Maciej Żukowski (Uniwersytet Ekonomiczny, Poznań), dr hab. Tomasz Pudłocki, prof. UJ (Archiwum Nauki PAU i PAN), dr Norbert Delestowicz (PTPN), Anna Domalanus (AUAM), Hannah Gibson (King's College London), Ben Stanley-Butcher (Kresen Kernow), Stephanie Rousseau (Dublin City Library and Archive), Katarzyna Woźniak (Biblioteka Kórnicka PAN), Marzena Kruk (Archiwum IPN) i Irina Jermiłowa (Музей Истории Петришуле), wyraziło w imieniu swoich instytucji zgodę na publikację fotografii. Zgodę na wykorzystanie fotografii otrzymałam także od osób prywatnych.

Chciałabym również podziękować pracownikom uniwersytetów, archiwów, muzeów, bibliotek i innych jednostek, z którymi kontaktowałam się w trudnym okresie pandemii COVID-19. Są wśród nich: Marek Pawelec (AUKUL), dr Anna Kryszak (PTPN), dr Jarosław Matysiak i Michał Boksa (Archiwum PAN, Poznań), Anna Domalanus, Sebastian Wytrzyszczak i Dominik Pawlik (AUAM), Marta Syrzistie i Łukasz Kaczmarowski (Muzeum Fryderyka Chopina), Lian Geuns (Archiwum Gminy Roermond), Monica Crump i dr Barry Houlihan (NUI), prof. Bożena Leven (PIASA), dr Artur Wierzbicki i Małgorzata Wstawska-Wróbel (Uniwersytet Ekonomiczny, Poznań), Robert Winckworth (UCL), Richard Brass (West Yorkshire Archive Service), dr hab. Przemysław Żukowski (AUJ), Sonja Lessacher (Archiwum Uniwersytetu Wiedeńskiego), Rick Stapleton (ARCMU), Marcin Majcz i Maria Pałgan (Muzeum Powstania Warszawskiego), Robert Finnigan (Leeds Diocesan Archives), Frédérique Pailladès (Archiwum Collège de France), Grzegorz Pisarski (Biblioteka Polska POSK) i Rob Eyre (Warwickshire County Record Office).

Osobne wyrazy wdzięczności należą się pracownikom Biblioteki UO: dyrektor Danucie Szewczyk-Kłos, a także Urszuli Bylickiej, Beacie Niedbalec, Iwonie Ostrowskiej i Aleksandrze Wacławskiej.

Monografia nie mogłaby ukazać się drukiem bez wsparcia mojej Alma Mater w ramach współfinansowania z TAiWPN Universitas. Dziękuję tym samym prof. dr hab. Jolancie Nocoń, dyrektor Instytutu Językoznawstwa

UO, oraz Janowi Sadkiewiczowi, wicedyrektorowi i kierownikowi redakcji TAiWPN Universitas, za pokrycie kosztów wydania.

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

AAN – Archiwum Akt Nowych, Warszawa
AGH – Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków
AIPMS – Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Londyn
AK – Armia Krajowa
ARC – American Red Cross (Amerykański Czerwony Krzyż)
ARCMU – Archives and Research Collections of McMaster University (Archiwum i Zbiory Specjalne Uniwersytetu McMastera), Hamilton, Ontario (Kanada)
AUAM – Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań
AUJ – Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
AUKUL – Archiwum Uniwersyteckie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
AUW – Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego
BA – Bachelor of Arts (licencjat)
BJ – Biblioteka Jagiellońska, Kraków
BN – Biblioteka Narodowa, Warszawa
CAW WBH – Centralne Archiwum Wojskowe, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa
CGIA – Центральный Государственный Исторический Архив (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne), Petersburg
c.k. – cesarsko-królewski (w nazwach instytucji w cesarstwie Austro-Węgier)
CLIL – Content and Language Integrated Learning (zintegrowane nauczanie przedmiotowo-językowe)
COD – *Concise Oxford Dictionary of Current English* (1919)
D.A.C. – Dywizjon Artylerii Ciężkiej
DALO – Державний Архів Львівської Області (Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego), Lwów
EFL – English as a Foreign Language (angielski jako język obcy)
IFA – Instytut Filologii Angielskiej
IPA – International Phonetic Alphabet (międzynarodowy alfabet fonetyczny)

JPIA – Józef Piłsudski Institute of America (Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce), Nowy Jork
KEN – Komisja Edukacji Narodowej
KL – obóz koncentracyjny (niem. *Konzentrationslager*)
KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski
KZW – Komitet Ziem Wschodnich
LCVA – Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (Centralne Narodowe Archiwum Litwy), Wilno
lic. – licencjat
LSRR – Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka
MA – Master of Arts (magister)
MGB – Министерство Государственной Безопасности СССР (Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR)
MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych
MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
NAC – Narodowe Archiwum Cyfrowe
NIK – Najwyższa Izba Kontroli
NKGB – Народный Комиссариат Государственной Безопасности СССР (Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR)
NKWD – Народный Комиссариат Внутренних Дел СССР (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR)
NMP – Najświętsza Maryja Panna
NRD – Niemiecka Republika Demokratyczna
NSZZ – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
NUI – National University of Ireland (Narodowy Uniwersytet Irlandii), Galway
OED – *Oxford English Dictionary* (1884–1928)
P.A.C. - Pułk Artylerii Ciężkiej
PAN – Polska Akademia Nauk
PAU – Polska Akademia Umiejętności
PCK – Polski Czerwony Krzyż
PIASA – Polish Institute of Arts and Sciences of America (Polski Instytut Naukowy w Ameryce), Nowy Jork
PIJ – Congregatio Pauperis Infantis Jesu (Zgromadzenie Sióstr Ubogiego Dzieciątka Jezus)
PKU – Powiatowa Komenda Uzupełnień
POSK – Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny, Londyn
POW – Polska Organizacja Wojskowa
PPS – Polska Partia Socjalistyczna

PSB – *Polski Słownik Biograficzny* (1935–)
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
PSZ – Polskie Siły Zbrojne
PTNO – Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn
PTPN – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
PUC – Polish University College (Polskie Kolegium Uniwersyteckie), Londyn
PUK – Powszechny Uniwersytet Korespondencyjny, Warszawa
PZBWPNOK – Polski Związek Byłych Więźniów Politycznych Niemieckich Obozów Koncentracyjnych, Londyn
RAF – Royal Air Force (Królewskie Siły Powietrzne)
RARZI – Rigas Augstākā reliģijas zinātņu institūta (Wyższy Instytut Wiedzy Religijnej w Rydze)
RFN – Republika Federalna Niemiec
RFSSR – Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика (Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka)
RP – Rzeczpospolita Polska
SGGW – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa
SGH – Szkoła Główna Handlowa, Warszawa
SGPiS – Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa
SJO – Studium Języków Obcych
SPK – Stowarzyszenie Polskich Kombatantów
TAiWPN – Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych
trym. – trymestr
TW – tajny współpracownik
UAM – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
UB – Urząd Bezpieczeństwa
UCL – University College London (Uniwersytet Londyński)
UCLA – University College London Archives (Archiwum Uniwersytetu Londyńskiego)
UJ – Uniwersytet Jagielloński, Kraków
UJK – Uniwersytet Jana Kazimierza, Lwów
UŁ – Uniwersytet Łódzki
UMK – Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika, Toruń
UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Administracja Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy i Odbudowy)
UO – Uniwersytet Opolski
UP – Uniwersytet Poznański
URL – Ukraińska Republika Ludowa

USA – United States of America (Stany Zjednoczone Ameryki)
USB – Uniwersytet Stefana Batorego, Wilno
UW – Uniwersytet Warszawski
UWr – Uniwersytet Wrocławski
UZZ – Uniwersytet Ziem Zachodnich, Warszawa
WF – Wydział Filozoficzny
WH – Wydział Humanistyczny
WKU – Wojskowa Komenda Uzupełnień
WSH – Wyższa Szkoła Handlowa, Warszawa
YMCA – Young Men's Christian Association (Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej)
YWCA – Young Women's Christian Association (Chrześcijańskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet)
ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZTN – Zbiory Tomasza Niewodniczańskiego, Warszawa

WSTĘP

Ks. prof. Aleksander Woycicki[1], rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, zakończył swoją mowę inaugurującą rok akademicki 1938/39 następującymi słowami[2]:

> Ileż młodzi mogą w życiu zaoszczędzić społeczeństwu niesprawiedliwości i krzywd! Ileż dobra społecznego wokół siebie roztoczyć, a tym samym zgotować szczęśliwsze jutro Polski! (...) życzę serdecznie każdemu studentowi i każdej studentce, aby zdobyli tu prawdziwie nowoczesne wykształcenie i wychowanie. Polega ono (...) na metodycznie przyswajanej sobie wiedzy specjalnej, na zdobywaniu wiadomości dotyczących poznania człowieka, na znajomości zagadnień społecznych, w szczególności dotyczących własnego kraju, na nauce języków obcych, bo „bez znajomości trzech języków wykształcony człowiek jest kaleką".

Nacisk na konieczność uczenia się języków obcych, otwierających drogę do poznania innych kultur, ich doświadczeń i osiągnięć cywilizacyjnych, stanowił ważny wyznacznik w edukacji młodych Polaków już w okresie zaborów, ale nabrał szczególnego znaczenia w odrodzonej w listopadzie 1918 r. Polsce.

Niniejsza monografia jest pierwszą próbą przedstawienia działalności lektorów języka angielskiego z pięciu polskich uniwersytetów w okresie

---

[1] Aleksander Wóycicki, właśc. Wójcicki (1878–1954) – ksiądz katolicki, dr nauk politycznych i społecznych, działacz społeczny, prekursor polskiej socjologii, profesor Akademii Duchownej i Wyższych Kursów Polskich w Piotrogrodzie (1916–1918), Uniwersytetu Lubelskiego/KUL (1919–1937), USB (rektor w latach 1937–1939) oraz UW (1945–1948). Był absolwentem Sorbony (Francja), London School of Economics w Londynie oraz Katolickiego Uniwersytetu w Louvain (Belgia). https://www.kul.pl/ks-aleksander-woycicki-1878-1954,art_78903.html; https:/pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Wóycicki.

[2] *Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1938–1939* (1938: 22).

międzywojennym (1918–1939)[3]: Uniwersytetu Stefana Batorego (USB) w Wilnie i Uniwersytetu Poznańskiego (UP), powołanych do życia w 1919 r., oraz Uniwersytetu Warszawskiego (UW), Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ) w Krakowie i Uniwersytetu Jana Kazimierza (UJK) we Lwowie, przed odzyskaniem niepodległości funkcjonujących pod rządami zaborców[4].

Wybór tematu badawczego może wydawać się mało interesujący, gdyż w hierarchii akademickiej lektorzy zajmowali niską pozycję[5]. Ich nazwiska i fotografie rzadko pojawiają się w opracowaniach zbiorczych czy publikacjach jubileuszowych, a ich biogramy występują sporadycznie w *Polskim Słowniku Biograficznym* (PSB), wynikając głównie z działalności pozadydaktycznej[6]. W odróżnieniu od kadry profesorskiej lektorzy nie mieli na swoim koncie znaczących osiągnięć i sukcesów naukowych. Wykonywali jednak ważną, pozytywistyczną „pracę u podstaw", aby poprawić znajomość języków obcych wśród studentów i przyszłych absolwentów polskich uczelni, mających tworzyć kulturalne, naukowe i polityczne elity II Rzeczypospolitej (RP). Bez wątpienia zasługują oni na odnotowanie w literaturze poświęconej spuściźnie polskich uczelni dwudziestolecia międzywojennego.

Zgodnie z art. 41 Ustawy o szkołach akademickich z 13 lipca 1920 r. do grona nauczycielskiego uczelni zaliczano nauczycieli akademickich (profesorów i docentów), a także „nauczycieli w ściślejszym znaczeniu, np. lektorów", a więc nauczycieli nieakademickich[7]. Kandydatów na lektorów zatwierdzał senat uczelni na wniosek stosownej rady wydziału, a wszystkie nominacje musiały być następnie zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Lektorzy mieli status urzędników państwowych, nie oczekiwano od nich kontynuowania kariery

---

[3] Skromny artykuł (Podhajecka 2018) był pierwszą próbą nakreślenia biografii lektorów wileńskich i krakowskich.

[4] Przed 1918 r. na uniwersytetach na ziemiach polskich pod zaborami nie było katedr anglistyki, które mogłyby wykształcić potrzebne kadry nauczycielskie. Osoby zainteresowane podjęciem studiów neofilologicznych musiały więc z konieczności kształcić się poza granicami dawnej I Rzeczypospolitej. Już choćby z tej perspektywy warto przyjrzeć się bliżej lektorom.

[5] Lektorami nazywano także nauczycieli innych przedmiotów niż języki, m.in. dyscyplin sportowych (*Uniwersytet Poznański: skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1934/35*, 1934: 20–21).

[6] Biogramów w PSB doczekali się: Oskar Callier (Rzyski 1937), Michał Henryk Dziewicki (Dyboski 1948) oraz Jan Stanisławski (Podhorodecka 2003).

[7] Powyższa ustawa nie precyzuje, kto jeszcze był nauczycielem „w ściślejszym znaczeniu".

naukowej (Majewski 2016: 71–72), a zakres obowiązków określała zawarta z nimi umowa.

O ile personelem pomocniczym[8], w rozumieniu art. 66 tejże ustawy, mogły być wyłącznie osoby posiadające dyplom „szkoły akademickiej", takich kwalifikacji nie wymagano od lektorów. Co więcej, nie żądano nawet dokumentów, które potwierdzałyby ich kompetencje do nauki języka (Dybiec 2000: 97)[9]. Sytuacja lektorów szkół wyższych w zakresie wymagań formalnych mogłaby więc wydawać się łatwiejsza niż nauczycieli szkół średnich, którzy musieli uzyskać uprawnienia niezbędne do wykonywania zawodu.

Aby zostać nauczycielem gimnazjalnym, należało zdać egzamin państwowy przed specjalnie powołaną do tego celu komisją, składającą się z ekspertów z danej dziedziny (zwykle profesorów uniwersyteckich). Egzamin państwowy składał się z egzaminu naukowego oraz pedagogicznego. Pierwszy obejmował tzw. wypracowanie domowe, wypracowanie klauzurowe i egzamin ustny, podczas gdy drugi dzielił się na egzamin ustny i lekcję próbną. Rozporządzenie z 1 listopada 1920 r. ustaliło następujące warunki dopuszczenia do egzaminu: obywatelstwo polskie, „nieskazitelność pod względem moralnym i obywatelskim" oraz ukończenie trzyletnich studiów na wydziale filozoficznym uniwersytetu (Manteuffel 1936: 162–163). Zdaniem Sanojcy (2014: 291) wysokie wymagania stawiane podczas egzaminów zapewniały wysoki poziom merytoryczny wiedzy przyszłych adeptów zawodu nauczycielskiego.

Wykwalifikowani nauczyciele mieli stabilną sytuację finansową. Przysługiwało im prawo do ochrony[10], o którą dbały liczne związki zawodowe, a do przywilejów zawodowych zaliczyć należy m.in. roczny płatny urlop dla poratowania zdrowia, urlop dla dalszego kształcenia się oraz płatny urlop dla celów naukowych lub edukacyjnych (Sanojca 2014: 281). Emerytura w wysokości 40% poborów przysługiwała im już po piętnastu latach pracy.

Sytuacja lektorów była w tym względzie znacznie gorsza. Byli pracownikami kontraktowymi, zatrudnianymi na godziny zlecone i niemającymi

---

[8] Do personelu pomocniczego zaliczano adiunktów, kustoszy, konstruktorów, prosektorów oraz starszych i młodszych asystentów.

[9] Należy przyjąć, że był to wymóg chwili w odradzającym się szkolnictwie wyższym. Wynikał on z potrzeby skompletowania kadry pedagogicznej mającej kompetencje w zakresie języków obcych, ale nie zawsze posiadającej dokumenty, które potwierdzałyby uzyskane wykształcenie.

[10] Przykładowo, znieważenie nauczyciela na służbie podlegało sankcjom przewidzianym w kodeksie karnym (Sanojca 2014: 280).

w zasadzie żadnej gwarancji zatrudnienia[11]. Praca na uczelni wiązała się z prestiżem[12], a także z potencjalnie cennymi kontaktami[13], ale brak ochrony praw pracowniczych i niskie zarobki plasowały ich na szarym końcu państwowego systemu edukacji[14]. Nie powinno tym samym dziwić, że zdecydowana większość lektorów pracowała jednocześnie w szkolnictwie średnim lub na innych uczelniach, zwłaszcza handlowych, oraz podejmowała działalność pozadydaktyczną.

System wynagradzania nauczycieli określał dekret z grudnia 1918 r., w którym zastosowano jedno automatyczne przeszeregowanie co dwanaście lat. Pobory wypłacane były z góry w miesięcznych ratach. W okresie od 1918 do 1923 r., charakteryzującym się wysoką inflacją, nauczyciele otrzymywali tzw. dodatki drożyźniane. W 1933 r. rozpiętość pensji w sektorze państwowym wynosiła od 3 tys. zł (I grupa uposażenia zarezerwowana dla premiera RP) do 100 zł (XII grupa uposażenia) (Sanojca 2014: 287). Pensum godzin dydaktycznych w szkołach powszechnych wynosiło ok. 30 godzin tygodniowo; nauczyciele szkół średnich pracowali przez 21–27 godzin (Sanojca 2014: 281). Na nauczycielach ciążyły przy tym zarówno obowiązki dydaktyczne, jak i wychowawcze.

---

[11] Mimo niestabilnych warunków pracy na uczelnie napływały podania osób, starających się o stanowisko lektora. W Wilnie byli wśród nich: ks. Franciszek Tyczkowski, starszy asystent Wydziału Teologicznego USB (1933); Maria z Pniewskich Romington, „dyrektorka kursów językowych" z Bydgoszczy (1935); a także Anna Korsakowa, kierowniczka Shelley's Institute z Wilna (1937). LCVA, F. 175, 5 IV B 223, k. 284; LCVA, F. 175, 103–104; 5 IV B 190, k. 172.

[12] W swoich publikacjach autorzy często zamieszczali z dumą informację, iż są lektorami uniwersyteckimi.

[13] Lektorom musiało zależeć na przychylności jakiegoś profesora, najlepiej dziekana wydziału humanistycznego (WH) lub filozoficznego (WF), na którego poparcie mogli liczyć m.in. w przypadku starania się o środki na wyjazdy zagraniczne.

[14] Ten stan rzeczy doskonale oddaje pismo dziekana WH do Senatu USB z 22 września 1922 r.: „Wyznaczone przez MWRiOP pobory lektorów są takie, że nie może być mowy o tym, aby ktokolwiek spośród osób odpowiednio kwalifikowanych zgodził się za to wynagrodzenie pełnić odpowiedzialne i wymagające niemałej pracy obowiązki lektora. Wynoszą one mniej więcej tyle, co wynagrodzenie nauczyciela szkół średnich za 1 godz. tygodniowo, podczas gdy, podług przepisów MWRiOP, normalny kurs lektorski obliczony jest na 4 godz." (LCVA, F. 175, 5 IV B 41, k. 224). Jeszcze gorsze było jednak uposażenie młodszych asystentów, zwłaszcza wobec pensum w wysokości trzydziestu godzin tygodniowo (zob. Jastrzębski 2012).

W aktach prawnych wydanych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nie ma żadnych odniesień do płac lektorów[15]. Ich zarobki określał dopiero art. 8 Ustawy z 13 lipca 1920 r. (Dz.U. RP 1920, nr 72, poz. 494)[16], a następnie art. 29 Ustawy z 9 października 1923 r. o uposażeniu funkcjonarjuszów państwowych i wojska (Dz.U. RP 1923, nr 116, poz. 924)[17]. Po reformie walutowej Grabskiego[18] wprowadzonej 1 kwietnia 1924 r. lektor prowadzący tygodniowo cztery godziny zajęć otrzymywał za to 35 zł, a więc 140 zł miesięcznie. W dniu 15 grudnia 1936 r. ukazało się Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświaty Publicznej (Dz.U. RP 1936, nr 92, poz. 640) regulujące kwestię płac, ale uposażenie lektorów pozostało bez zmian. Zasadniczą zmianą było wprowadzenie pensji wypłacanej przez cały rok, jeśli lektor pracował przez trzy trymestry. W odróżnieniu od nauczycieli, którym pensje wypłacano co miesiąc, lektorzy otrzymywali swoje pobory zwykle dopiero po zrealizowaniu przydziału czynności, czyli co semestr/trymestr.

Jak wynika z Ustawy z 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli (Dz.U. RP 1926, nr 92, poz. 530, art. 4), nauczycielem mógł być „mianowany obywatel polski o nieskazitelnej przeszłości, który wykaże się dowodami stwierdzającemi wymagane dla danej kategorii szkół kwalifikacje zawodowe, posiada odpowiednie do zawodu warunki fizyczne oraz włada poprawnie językiem polskim w słowie i piśmie". Nie dotyczyło to jednak nauczycieli kontraktowych, którymi mogli być obcokrajowcy.

Wobec lektorów uniwersyteckich ze zrozumiałych względów nie stosowano kryteriów narodowościowych[19]. Art. 1 powyższej ustawy stanowił,

---

[15] Reskrypt Rady Regencyjnej z dnia 11 czerwca 1918 r. oraz Tymczasowe przepisy służbowe dla urzędników państwowych i Tabela płac urzędników państwowych (Dz.U. 1918, nr 6, poz. 13) oraz Rozporządzenie Rady Ministrów w przedmiocie tymczasowej regulacji płac profesorów, docentów prywatnych i pomocniczych sił naukowych w szkołach wyższych na terytorjum b. zaboru austriackiego z 10 marca 1919 r. (Dz. Praw. Pol. 1919, nr 4, poz. 302).

[16] Artykuł ustawy brzmiał następująco: „Wynagrodzenie za lekcje lektorów wynosi 2.100, półrocznie 1.050, trimestralnie 700 marek polskich za jedną godzinę tygodniowo".

[17] Artykuł ustawy miał następującą treść: „Wynagrodzenie za lekcje lektorów za 1 godzinę na tydzień wynosi 80 mnożnych miesięcznie".

[18] Władysław Dominik Grabski (1874–1938) – polityk Narodowej Demokracji, ekonomista i historyk, minister skarbu oraz dwukrotny premier II RP, prorektor i rektor SGGW, autor reformy walutowej z 1924 r. https://pl.wikipedia.org/wiki/Władysław_Grabski.

[19] Był to okres budowy szkolnictwa wyższego w niepodległym państwie, kiedy uczelnie oprócz problemów finansowych, w tym tworzenia infrastruktury

że przepisy „stosują się do mianowanych przez właściwe władze państwowe nauczycieli podległych Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego szkół państwowych i publicznych, z wyjątkiem nauczycieli szkół akademickich i szkół uznanych za równorzędne ze szkołami akademickiemi". Jak pokazują spisy wykładów dla poszczególnych uniwersytetów, w okresie międzywojennym zatrudniano na stanowiskach lektorów sporo obcokrajowców.

Aż do początków XX w. język angielski stosunkowo rzadko pojawiał się w programach nauczania szkół i uczelni wyższych na ziemiach przyszłej II RP. Zainteresowanie angielszczyzną wzrosło w międzywojniu. Zdaniem Matuszewskiego (1998: 72–73) „świadomość, że angielski staje się językiem najbardziej uniwersalnym, zaczynała powoli do nas przenikać"[20]. W dużych miastach istniały dwie podstawowe możliwości nauczenia się angielskiego bez konieczności ponoszenia znacznych nakładów finansowych: kursy językowe u metodystów[21] oraz kursy prowadzone przez YMCA[22]. Innym pozostawały lekcje nadawane przez radio lub samodzielna praca z podręcznikiem.

W najlepszej sytuacji byli – jak przekonuje Majewski (2016: 223) – studenci pochodzący z rodzin inteligenckich, którzy często uczyli się języków obcych od dzieciństwa. Wśród ogółu studentów „przeciętna znajomość języków nowożytnych pozostawiała (...) bardzo wiele do życzenia". Znajomość angielskiego była jednak przydatna, ponieważ dla studentów otworzyły się możliwości wymiany naukowej z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi. Dydaktyka uniwersytecka, w której trakcie lektorzy przybliżali studentom język i kulturę krajów anglojęzycznych, miała w tym kontekście istotne znaczenie.

---

naukowo-badawczej, miały problemy ze skompletowaniem kadry naukowej i dydaktycznej.

[20] Już w 1780 r. amerykański dyplomata i polityk John Adams przewidywał, że „English is destined to be in the next and succeeding Centuries, more generally the Language of the World, than Latin was in the last, or French is in the present Age". https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-10-02-0067.

[21] Na ziemiach polskich metodyzm jako poreformacyjny ruch religijny pojawił się już w drugiej połowie XIX w. Pierwsze parafie powstały na Pomorzu i Śląsku. W 1920 r. z Ameryki przybyła do Polski Misja Południowego Episkopalnego Kościoła Metodystycznego, której przewodniczył ks. mjr Leslie G. White. http://metodysci.pl/o-kosciele/.

[22] YMCA (Young Men's Christian Association) – międzynarodowa organizacja ekumeniczna propagująca program oparty na wartościach chrześcijańskich. W Polsce była aktywna od wiosny 1919 r. wraz z przybyciem Armii Hallera. https://pl.wikipedia.org/wiki/YMCA.

Uczelnie w okresie międzywojnia dzieliły się na państwowe i prywatne. Te pierwsze obejmowały jednostki posiadające pełne prawa akademickie (np. UJ, UJK, UP, UW, USB, Politechnikę Lwowską, Akademię Górniczą w Krakowie) oraz państwowe szkoły wyższe (np. Szkołę Sztuk Pięknych w Warszawie). Do instytucji prywatnych zaliczano szkoły wyższe z pełnymi prawami akademickimi, np. Wyższą Szkołę Handlową w Warszawie (Macioł 2003: 86), a także szkoły wyższe z niepełnymi prawami akademickimi, np. Wolną Wszechnicę Polską w Warszawie (Jastrzębski 2010: 17)[23]. Każda z nich zatrudniała lektorów języków obcych, w tym zwykle lektora angielskiego, ale przygotowanie biogramów ich wszystkich przekraczałoby możliwości badawcze autorki. Gdziekolwiek jest to jednak możliwe, wspomniani zostaną lektorzy zatrudnieni na innych uczelniach czy nauczyciele języka angielskiego w szkołach średnich. Jest wśród nich wiele ciekawych postaci, zarówno Polaków, jak i obcokrajowców, którzy swoje losy związali z ziemiami polskimi pod rządami zaborców, które weszły w skład II RP[24].

Książka rzuca światło, poprzez pryzmat biografii lektorów języka angielskiego, na losy inteligencji w Polsce na tle burzliwych dziejów pierwszej połowy XX w. Najwięcej uwagi poświęcam informacjom biograficznym, ponieważ z nielicznymi wyjątkami o lektorach II RP – a także o ich pracy dydaktycznej – wiemy bardzo mało[25]. W monumentalnej monografii poświęconej historii UJ (Dybiec 2000: 271), z uwagi na szeroki zakres badawczy, lektorom angielskiego poświęcono zaledwie jedno zdanie, natomiast opracowanie pod redakcją Redzika (2015) oraz monografia Drausa (2007) nie wspominają ani razu Charlesa Irvine'a, jedynego lektora na UJK.

W obszernym omówieniu historii UW (Majewski 2016) kilkukrotnie jest mowa o lektorach angielskiego, ale żaden nie zostaje wymieniony z nazwiska. Z kolei w rozprawie poświęconej nauczycielom akademickim Uniwersytetu Lubelskiego (późniejszego KUL-u) w okresie międzywojennym Karolewicz (1996: 64) wylicza co prawda lektorów języków obcych, dodaje jednak, że „nie udało się uzyskać nawet najbardziej podstawowych

---

[23] Kwestia pełni praw akademickich uczelni międzywojennych pozostaje sporna (zob. np. Wielgus 2002: 8).

[24] Przykładem mogą być: Wanda Peszkowa, tłumaczka i nauczycielka języków obcych w warszawskich gimnazjach; Selina Wołkowicka, lektorka angielskiego na Uniwersytecie Lubelskim; oraz Wiktor Józef Podoski, dyplomata, w latach 1926–1928 zatrudniony na stanowisku lektora angielskiego w WSH.

[25] Przykładowo, Popiński (2018: 35) twierdzi, że do roku akademickiego 1922/23 uczelnie nie zatrudniały pracowników kontraktowych, w tym lektorów, co nie jest zgodne z prawdą.

informacji biograficznych o wspomnianych lektorach”[26]. Podobnie Bajerski (2016: 16), pisząc o szkolnictwie wyższym w międzywojniu, przyznaje, że nauczycieli języków obcych potraktował marginalnie z uwagi na niedostatek informacji. W przypadku kilku rozpoznawalnych osób omówienia nie doczekała się ich działalność lektorska. Bremer (2016: 225) zauważa na przykład, że fakty z życia Michała Dziewickiego są znane, ale „o jego pracy jako lektora na Uniwersytecie Jagiellońskim nie wiemy zbyt wiele”.

Niniejsza książka wpisuje się w nurt biografistyki pedagogicznej. Jak sugeruje Karolewicz (2002: 5), w jej ramach „warto uwzględnić nie tylko wybitnych pedagogów, wyrastających ponad przeciętność, ale także ludzi zwyczajnych, typowych wychowawców, nauczycieli, by poznać ich mentalność, poziom kulturalny czy warunki życia. Tą drogą można dotrzeć do charakterystyki społecznych wzorców postępowania w poszczególnych środowiskach i okresach”. Pracy takiej przyświecać może wiele celów, spośród których jednym jest chęć utrwalenia życia i dorobku nauczycieli zapomnianych lub skazanych na zapomnienie. Choć wydawać się to może podejściem cokolwiek nienaukowym: „Nie ma chyba nic bardziej antywychowawczego jak lekceważyć, skazywać na zapomnienie to dziedzictwo, okupione ofiarami, a niejednokrotnie utratą życia” (Karolewicz 2002: 6). Niniejsza monografia jest taką właśnie próbą uchronienia od zapomnienia lektorów angielskiego z uniwersytetów II RP.

Podstawowym źródłem informacji o nich są spisy wykładów na dany rok akademicki. Wynika z nich, że kursy angielskiego na USB prowadzili kolejno: księżniczka Anastazja Gruzińska, Alina Brylińska (zam. Studnicka), Wanda Januszkiewiczówna (zam. Grabińska) i Władysław Kospoth-Pawłowski. Na UP lektoraty zlecano Oskarowi Callierowi, Ralfowi Lovellowi, Eileen Znanieckiej, Marianowi Zygfrydowi Arendowi i Marii Rudnickiej. UW miał zatrudniać sześcioro lektorów języka angielskiego: Wacława Osuchowskiego, Ernesta B. McKnighta i Burta Watsona Welsha, Zofię Miklaszewską, Kathleen O’Donoghue-Herman i Hildę Motler, a UJ – tylko dwóch: Michała Henryka Dziewickiego i Jana Stanisławskiego[27]. Wyjątkiem jest UJK, gdzie jedynym lektorem przez większość międzywojnia był Charles

---

[26] Dotyczy to także Rudolfa Lovella, którego biogram przedstawiam na kartach niniejszej książki.

[27] W rzeczywistości jako lektor angielskiego w 1928 r. pracował także Anglik Godfrey G.R. Greene. Dodatkowy lektorat angielskiego w roku akademickim 1925/26 miał objąć także Amerykanin Eric P. Kelly, stypendysta Fundacji Kościuszkowskiej w Krakowie, ale nie został on formalnie zatrudniony na UJ.

Irvine. Kwerendy archiwalne wykazują jednak, że spisy wykładów nie są w pełni miarodajne. Z uwagi na rotację lektorów szukających lepszych warunków pracy, czasem nie podawały one rzeczywistych danych. Metodyka badań wymagała tym samym dokładnej analizy zebranych materiałów.

Łatwo zauważyć, że biogramy niektórych lektorów są dłuższe i wyraźniej wyeksponowane niż inne. Nie musi to dowodzić większego znaczenia tych osób, ale świadczy o lepszej dostępności źródeł. Ważną podstawę materiałową niniejszej monografii stanowią archiwalia pochodzące z inwentarzy: USB w Wilnie (LCVA)[28], UP w Poznaniu (AUAM)[29], UJ w Krakowie (AUJ)[30] oraz UJK we Lwowie (DALO). Najgorzej przedstawia się stan badań nad lektorami warszawskimi. Mimo iż w Archiwum UW (AUW) zachowała się większość teczek studenckich z dwudziestolecia międzywojennego, nie ma żadnych dokumentów dotyczących lektorów[31], co oznacza, że ich biogramy zebrane zostały ze strzępów informacji. Mówiąc ogólnie, fakty z życia poszczególnych lektorów dało się ustalić w bardzo różnym stopniu.

W celu zebrania informacji wykorzystałam także szereg materiałów z innych archiwów. Tradycyjnie cenne dla poszukiwań biograficznych są zbiory epistolograficzne. Coraz częściej dostępne są także zasoby historyczne obejmujące takie dokumenty jak listy pasażerów podróżujących statkami, wnioski o wydanie paszportów, rejestry urodzeń i śmierci, zapisy testamentowe czy spisy ludności pozyskane z najróżniejszych serwisów genealogicznych i baz danych, m.in. FamilySearch[32], Ancestry[33], MyHeritage[34], Geni[35] czy Polskiego Towarzystwa Genealogicznego[36]. Ważną rolę w moich badaniach

---

[28] Z uwagi na fakt podwójnego numerowania dokumentów w LCVA, we wszystkich cytowanych dokumentach podaję numer zapisany czarnym ołówkiem, nie czerwoną kredką.

[29] Dokumenty w UP nie są zwykle numerowane, stąd podaję numer inwentarza wraz z datą dokumentu.

[30] Dokumenty w AUJ nie są zwykle numerowane. Gdziekolwiek jest to możliwe, podaję numer inwentarza wraz z datą dokumentu.

[31] Żadnych materiałów nie znalazłam również w (szczątkowej) teczce akt personalnych pracowników UW. AUW, Ac UW/RP 75.

[32] https://www.familysearch.org/pl/. Strona jest prowadzona przez Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (Church of Jesus Christ of Latter-day Saints).

[33] https://www.ancestry.com/.

[34] https://www.myheritage.pl/.

[35] https://www.geni.com/.

[36] https://genealodzy.pl/.

odegrały również polsko- i anglojęzyczne archiwa prasowe, które czasem były podstawowym źródłem informacji.

Należy krótko wyjaśnić konwencje przyjęte w monografii. Gdziekolwiek jest to możliwe, stosuję nazwy spolonizowane (np. Gandawa, Uniwersytet Oksfordzki, Uniwersytet Wiedeński) lub rozwiązania hybrydalne (np. Uniwersytet w Chicago, hrabstwo York). W innych przypadkach zachowuję zapis oryginalny (np. British Council, King's College, Newton High School). Czasem decydowałam się na podawanie nazw w dwóch wersjach językowych (np. Zgorzelec/Görlitz, Ministerstwo Wojny/War Office, Towarzystwo Filologiczne/Philological Society); w takim przypadku pomijam przedimek określony *the*, będący zazwyczaj częścią angielskiej nazwy. Unowocześniłam staroświecką pisownię (np. Marian zamiast Marjan, Peretiatkowiczowa zamiast Peretjatkowiczowa), ale nie dotyczy to przytaczanych cytatów, tytułów gazet (np. „Kurjer Wileński") ani bibliografii (np. Arend, Marjan). Dane przedstawione w tabelach, nie zawsze kompletne, podane są za spisami wykładów.

Zdecydowaną większość anglojęzycznych cytatów pozostawiam w oryginale, aby uchronić od zapomnienia te szczególne pamiątki językowe. Ich przekłady znajdują się w Aneksie 3. Polskie tłumaczenia dodałam natomiast w przypadku rosyjskiego czy – rzadziej – innych języków. Teksty rosyjskie transkrybowane są zgodnie ze współczesnymi zasadami[37]. Błędy w oryginalnych zapisach zaznaczam łacińskim komentarzem (sic!). Wyjaśnienia i cytaty w moim tłumaczeniu opatrzone są moimi inicjałami w kwadratowych nawiasach. Przekładu fragmentów z języków łotewskiego i łatgalskiego podjęła się siostra Otīlija Kovaļevska z Rygi, stąd właściwe fragmenty opatrzone są jej inicjałami.

[37] https://sjp.pwn.pl/zasady/Transkrypcja-wspolczesnego-alfabetu-rosyjskiego;629697.html.

1. UNIWERSYTET STEFANA BATOREGO W WILNIE

W 1570 r. założono w Wilnie kolegium jezuickie. W latach 1574–1579 jego rektorem był Piotr Skarga[1], który rozpoczął starania o uzyskanie statusu uniwersytetu. W 1579 r. król Stefan Batory przeznaczył środki na przekształcenie kolegium w Akademię i Uniwersytet Wileński Towarzystwa Jezusowego (łac. Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu)[2], drugą najstarszą polską uczelnię. W 1773 r., osiem lat po kasacie zakonu jezuitów, Komisja Edukacji Narodowej (KEN) – pierwsze polskie ministerstwo oświaty publicznej – podjęła decyzję o przejęciu i zreformowaniu Akademii. Wskutek tych działań została ona przekształcona w uczelnię świecką o nazwie Szkoła Główna Litewska.

Po III rozbiorze w 1795 r., kiedy wschodnie tereny Rzeczypospolitej zostały włączone do Cesarstwa Rosyjskiego[3], uczelnia działała jako Szkoła Główna Wileńska. W 1803 r. odzyskała swój status i za zgodą cara

---

[1] Piotr Skarga (1536–1612) – jezuita, teolog, pisarz, czołowy polski przedstawiciel kontrreformacji, nadworny kaznodzieja Zygmunta III Wazy, rektor Kolegium Jezuitów w Wilnie, pierwszy rektor Uniwersytetu Wileńskiego. https://pl.wikipedia.org/wiki/Piotr_Skarga.

[2] Oficjalnym językiem wykładowym była łacina, zaś wykładowcami byli uczeni pochodzący z różnych części Europy. Uczelnia początkowo posiadała wydział filozoficzny i teologiczny, później także prawny.

[3] Ziemie utracone w wyniku I rozbioru (1772) obejmowały województwo inflanckie, północną część województwa połockiego, województwa mścisławskie, witebskie i część województwa mińskiego (ok. 92 tys. km^2); utracone w II rozbiorze (1793) – województwo kijowskie, bracławskie, część podolskiego, wołyńskiego i brzeskiego, pozostałą część województwa mińskiego i część wileńskiego (ok. 250 tys. km^2); utracone w III rozbiorze – pozostałe ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziemie na wschód od Bugu (ok. 120 tys. km^2) oraz obwód białostocki uzyskany przez Rosję na mocy traktatu tylżyckiego w 1807 r. Łączny obszar tych ziem wynosił ponad 462 tys. km^2. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ziemie_zabrane.

Aleksandra I funkcjonowała jako Cesarski Uniwersytet Wileński, uzyskując szeroką autonomię. Była największą szkołą wyższą nie tylko w zaborze rosyjskim, ale i w państwie rosyjskim[4].

Należy podkreślić, że już w początkach XIX w. wprowadzono do programu nauczania kursy języka angielskiego. Pierwszymi lektorami byli: Anglik Józef Saunders (1773–1830) oraz Niemiec Benjamin Haustein (1778–1836).

Józef (Joseph) Saunders, urodzony w Londynie, od 1796 r. był rytownikiem przy Ermitażu w Petersburgu. W 1810 r. przyjechał do Wilna i objął stanowisko profesora w Szkole Sztuk Pięknych Uniwersytetu Wileńskiego. Oprócz wykładów z zakresu sztycharstwa, estetyki i historii sztuki (Janowski 1921: 16) prowadził również kurs literatury angielskiej. W swoich pamiętnikach Stanisław Jundziłł[5] wyraża się o nich nader krytycznie: „Lekcje literatury kunsztów dawał po francusku, a między nielicznymi słuchaczami mało było, którzy język ten miernie rozumieli (...). Toż samo było później z literaturą angielską, którą mniej jeszcze zrozumianym angielskim językiem wykładał" (Janowski 1923: 69).

Haustein był wykładowcą języka niemieckiego i „początków" angielskiego (Chmielowski 1898: 59, Bieliński 1900: 192, 316). Tak pisał o nim Kirkor (1874: 192): „Cudzoziemiec ten prawego wprawdzie charakteru i przyjemnych w towarzystwie przymiotów, w pierwszym jednak języku małą, w drugim żadnej prawie uczniom nie przyniósł korzyści". Na lektorat angielskiego u Hausteina uczęszczali m.in. Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki. Pierwszy z nich zapisał się na kurs, ale – jak sugeruje Land (1935: 52) – „wątpliwe, żeby Mickiewicz nań pilnie uczęszczał". Jeśli chodzi o Słowackiego, był rozczarowany poziomem zajęć[6]. Po ukończeniu studiów podjął w Krzemieńcu naukę u *native speakera* nazwiskiem MacDonald i to jemu zawdzięczał swoją znajomość angielszczyzny[7]. Warto jednak dodać, że Haustein był autorem

---

[4] W 1831 r. na uniwersytecie studiowały 1322 osoby, co stawiało go w gronie największych szkół wyższych ówczesnej Europy (Królczyk 2015: 87).

[5] Stanisław Bonifacy Jundziłł herbu Łabędź (1761–1847) – ksiądz, przyrodnik, pamiętnikarz. W latach 1798–1825 kierował Ogrodem Botanicznym Szkoły Głównej Wileńskiej, od 1801 r. był członkiem Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, a od 1824 r. profesorem historii naturalnej na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanisław_Bonifacy_Jundziłł.

[6] Słowacki pisał: „Macdonald w Krzemieńcu zaczął mi dawać lekcje angielskiego języka, bo w całym Wilnie nikogo nie było, od którego by się po angielsku nauczyć. Profesor, dający ten język w Uniwersytecie, tak je dawał, że sami Anglicy nie poznaliby, jakim on mówił językiem" (Piechota 2016: 96).

[7] Jack William MacDonald był najprawdopodobniej Szkotem (Nicoll 1923: 38).

jednego z pierwszych anglojęzycznych podręczników dla Polaków pt. *Sposób łatwy uczenia się czytać po angielsku podług reguł Sheridana i Walkera z niektóremi kawałkami prozą i wierszem* (1806).

Po stłumieniu powstania listopadowego, na mocy ukazu z 1 maja 1832 r. car Mikołaj I zamknął Uniwersytet Wileński. W ramach antypolskich represji większość majątku przeznaczono na uposażenie utworzonego w 1834 r. Uniwersytetu Kijowskiego[8].

Po odzyskaniu niepodległości dekretem z 28 sierpnia 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski[9] powołał do życia Uniwersytet Stefana Batorego z wykładowym językiem polskim. Wskrzeszenie uniwersytetu rozpoczęło nowy rozdział w historii Wilna. Kształcąc specjalistów w różnych dziedzinach, USB przyczyniał się do rozwoju kultury, oświaty, administracji, techniki, medycyny i gospodarki regionu (Gawrońska-Garstka 2016: 295). Wilno było najmniejszym miastem uniwersyteckim II RP nie tylko pod względem ludności[10], ale także liczby muzeów, stowarzyszeń naukowych i wydawanych tytułów prasowych. Bez szerokiej, także pozanaukowej, społecznikowskiej działalności USB mogłoby ono stać się jedynie prowincjonalnym miastem wojewódzkim na kresach północno-wschodnich (Tylińska 2004: 244, Srebrakowski 2010: 51–52), stąd znaczenia uczelni dla miasta i regionu nie można przecenić.

Wojna polsko-bolszewicka, która wybuchła wkrótce po odzyskaniu niepodległości, wymusiła ewakuację personelu uniwersyteckiego i wielu ruchomości trwającą od 8 lipca do połowy października 1920 r. Powrót do

---

[8] https://pl.wikipedia.org/wiki/Akademia_i_Uniwersytet_Wileński_Towarzystwa_Jezusowego; https://pl.wikipedia.org/wiki/Kolegium_jezuitów_w_Wilnie; https://muzhp.pl/pl/e/1465/powstanie-uniwersytetu-w-wilnie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Uniwersytet_Wileński.

[9] Józef Klemens Piłsudski herbu własnego (1867–1935) – działacz społeczny i niepodległościowy, żołnierz, polityk, mąż stanu, członek PPS i jej przywódca w kraju (od 1892 r.), twórca Organizacji Bojowej PPS (1904) i POW (1914), kierownik Komisji Wojskowej i Tymczasowej Rady Stanu (1917), od 11 listopada 1918 r. naczelny wódz Armii Polskiej, Naczelnik Państwa (1918–1922), pierwszy marszałek Polski (1920), przywódca obozu sanacji po przewrocie majowym (1926), dwukrotny premier Polski (1926–1928 i 1930). Wywarł decydujący wpływ na kształt polityki II RP. https://pl.wikipedia.org/wiki/Józef_Piłsudski.

[10] W 1939 r. Wilno liczyło 209 tys. mieszkańców, a Kraków – 259 tys. (Tylińska 2004: 244). Tymczasem w roku akademickim 1919/20 na USB studiowało 547 osób wobec 4287 na UJ, a w roku 1937/38 – 3415 osób wobec 6124 na UJ (Srebrakowski 2008: 20).

Wilna pracowników, administracji i studentów po bitwie nad Niemnem[11] pozwolił na rozpoczęcie pełnych studiów drugiego roku akademickiego już na przełomie 1920/21 r. (Supruniuk, Supruniuk 2017: 149).

Wszechnica wileńska była jedynym uniwersytetem, w którym przez cały okres międzywojenny nie utworzono katedry anglistyki[12]. Nie wpłynęło to na ograniczenie kontaktów lektorów z krajami anglojęzycznymi[13], ale oznaczało brak zaplecza naukowego. Wileńscy lektorzy mieli utrudnione możliwości kontaktów z innymi anglistami na niwie zawodowej i nie mogli liczyć ani na rzeczywistą opiekę merytoryczną kierownika katedry[14], ani na zaangażowanie – formalne lub nieformalne – w kształcenie studentów anglistyki, jak miało to na przykład miejsce w Krakowie. Wydaje się, że nie byli również motywowani bezpośrednio do podejmowania zadań wychodzących poza zakres działalności ściśle dydaktycznej. Listę lektorów języka angielskiego na USB oraz zakres ich zajęć lektorskich przedstawia Tabela 1.

---

[11] Była to decydująca bitwa wojny polsko-bolszewickiej, stoczona w dniach 20–26 września 1920 r. po zwycięstwie w Bitwie Warszawskiej (13–25 sierpnia 1920 r.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_nad_Niemnem.

[12] Helsztyński (1986: 304) twierdzi, że istniały plany założenia na USB katedry anglistyki, której miał być pierwszym pracownikiem, ale w 1933 r. „wyjazd do Wilna stał się nieaktualny". Katedrą anglistyki w Poznaniu kierował prof. Bernard W.A. Massey, w Warszawie – prof. Andrzej Tretiak, w Krakowie – prof. Roman Dyboski, a we Lwowie – prof. Władysław Tarnawski (zob. Aneks 1).

[13] Jak wynika z kwerendy w LCVA, troje lektorów – Alina Brylińska, Wanda Januszkiewiczówna i Władysław Kospoth-Pawłowski – planowało w okresie wakacyjnym wyjazd za granicę.

[14] Formalną opiekę merytoryczną nad lektorami, stanowiącą wymóg Ustawy z 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich (Dz.U. 1933, nr 29, poz. 246 i 247), sprawowali profesorowie WH. Przykładowo, w roku akademickim 1933/34 opiekę nad lektoratem angielskiego powierzono prof. Manfredowi Kridlowi (LCVA, F. 175, IV B 258, k. 132). Można jednak przypuszczać, że ograniczała się ona do jednorazowych hospitacji zajęć lektorskich. LCVA, F. 175, 5 IV B 223, k. 62.

Tabela. 1.
Lista lektorów języka angielskiego i zakres zajęć na USB
w latach 1919–1939

ROK AKADEMICKI	LEKTOR	OPIS KURSÓW
1919/20		
półrocze zimowe	Anastazja ks. Gruzińska[15]	Kurs dla początkujących, 3 godz. – wtorek, czwartek, sobota 8–9 rano. Sala IX. Kurs wyższy dla znających język angielski, 2 godz. – wtorek, czwartek 7–8. Sala IX.
półrocze letnie	Anastazja ks. Gruzińska[16]	Nauka języka angielskiego: a) Dla początkujących, 3 godz. – w poniedziałki, środy i piątki 8–9 (rano), sala VI. b) Dla posiadających język angielski, 2 godz. – we wtorki, czwartki i soboty 8–9 (rano), tamże.
1920/21	lic. Alina Brylińska[17]	Język angielski, kurs niższy, 2 g. tyg. we wtorki 8–9, sala V, czwartki 7–8, sala VI. Język angielski, kurs średni, 2 g. tyg. w czwartki 6–7, sala VI, soboty 4–5, sala V. Język angielski, kurs wyższy, 2 g. tyg. w poniedziałki 4–5, sala I, czwartki 4–5, sala VI.
1921/22	lic. Alina Brylińska	Język angielski, kurs niższy, 2 g. tyg. we wtorki 8–9, sala V, czwartki 7–8, sala VI. Język angielski, kurs średni, 2 g. tyg. w czwartki 6–7, sala VI, soboty 4–5, sala VI. Język angielski, kurs wyższy, 2 g. tyg. w poniedziałki 4–5, sala I, czwartki 4–5, sala VI.

[15] W semestrze zimowym Gruzińskiej powierzono ponoć również dwa kursy niemieckiego: kurs dla studentów początkujących oraz zaawansowanych, każdy w wymiarze dwóch godzin.
[16] W semestrze letnim Gruzińska miała prowadzić również trzygodzinny kurs niemieckiego dla zaawansowanych.
[17] Brylińską zatrudniono dopiero w roku akademickim 1921/22. LCVA, F. 175, I Bb 608, k. 2.

ROK AKADEMICKI	LEKTOR	OPIS KURSÓW
1922/23	lic. Alina Brylińska	Wykłady praktyczne języka angielskiego: Kurs niższy 3 g. tyg. we wtorki, piątki i sob. 3–4, sala V. Kurs wyższy 3 godz. tyg. w poniedziałki, środy, soboty 6–7, sala VIII.
1923/24	lic. Alina Brylińska	Kurs niższy – 3 godz. tyg.: wtorek, piątek i sobota 3–4, sala V. Kurs wyższy – 3 godz. tyg.: poniedziałek, środa i sobota 6–7, lokal seminarjum literatury powszechnej.
1924/25	lic. Alina Brylińska[18]	Język angielski, kurs niższy, 3 godz. tyg. Język angielski, kurs wyższy, 3 godz. tyg.
1925/26	Małgorzata Ihnatowicz[19]	Lektorat języka angielskiego, kurs wyższy, 3 godz. tyg. Lektorat języka angielskiego, kurs niższy, 3 godz. tyg.
1926/27	Wanda Januszkiewiczówna	Lektorat języka angielskiego, kurs niższy, 2 godz. t. Lektorat języka angielskiego, kurs wyższy, 2 godz. t.
1927/28	dr Wanda Januszkiewiczówna	Lektorat języka angielskiego, kurs niższy, 3 godz. tyg. Lektorat języka angielskiego, kurs średni, 2 godz. tyg.
1928/29	dr Wanda Januszkiewiczówna	Lektorat języka angielskiego, kurs niższy – 3 godz. tyg. Lektorat języka angielskiego, kurs średni – 2 godz. tyg.

[18] Pismem z 9 grudnia 1924 r. dziekanat WH informuje rektora USB, że Brylińska zrezygnowała z prowadzenia zajęć, ponieważ „po wyjściu za mąż przeniosła się na stałe do Warszawy". LCVA, F. 175, 5 IV B 41, k. 151.

[19] W spisie wykładów na rok 1925/26 figuruje lektorat z języka francuskiego prowadzony przez Małgorzatę Ihnatowicz, a poniżej ujęto lektorat z języka angielskiego. Mogłoby to sugerować, że prowadziła go ta sama lektorka, co nie jest prawdą. Po wyjeździe Brylińskiej (Studnickiej) pojawił się wakat. Roman Dyboski

ROK AKADEMICKI	LEKTOR	OPIS KURSÓW
1929/30	dr Wanda Januszkiewiczówna[20]	Lektorat języka angielskiego, kurs niższy – 3 godz. tyg. Lektorat języka angielskiego, kurs wyższy – 2 godz. tyg.
1930/31	dr Wanda Januszkiewiczówna (w 1. i 2. trym. na urlopie)[21]	Kurs niższy języka angielskiego – 3 godz. tyg. Kurs wyższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.
1931/32	Alina Studnicka	Kurs niższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki i soboty 9–10, sala IV. Kurs wyższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki i soboty 10–11, sala IV.
1932/33	Alina Studnicka	Kurs niższy języka angielskiego – 2 godz. tyg. Kurs wyższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.
1933/34	Władysław Kospoth-Pawłowski[22]	Kurs niższy języka angielskiego – 2 godz. tyg. Kurs wyższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.
1934/35	Władysław Kospoth-Pawłowski	Lektorat języka angielskiego: kurs niższy – 2 godz. tyg.
	Alina Studnicka[23]	Lektorat języka angielskiego: kurs wyższy – 2 godz. tyg.

rekomendował na nieobsadzone stanowisko lektora niejakiego J. Coopera, absolwenta filologii słowiańskiej Uniwersytetu Oksfordzkiego, lecz nie udało się go zatrudnić. LCVA, F. 175, I Ba 43, k. 81.

[20] Januszkiewiczówna miała być na urlopie w związku z wyjazdem na studia do Wielkiej Brytanii, ale zrezygnowała z niego z powodu ślubu.

[21] Jak wynika z ogłoszenia z 17 listopada 1930 r., pod nieobecność Januszkiewiczówny prowadzenie lektoratu języka angielskiego powierzono Studnickiej, która rozpoczęła zajęcia z dniem 18 listopada 1930 r. LCVA, F. 175, 5 IV B 190, k. 198.

[22] W roku akademickim 1933/34 lektorat języka angielskiego podzielono między Studnicką i Kospotha-Pawłowskiego.

[23] Wobec wyjazdu Studnickiej lektorem angielskiego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo miał zostać George Bridge, nauczyciel języka angielskiego w Shelley's

ROK AKADEMICKI	LEKTOR	OPIS KURSÓW
1935/36	N.N.[24]	4 godz. tyg.
1936/37	Władysław Kospoth-Pawłowski	Kurs niższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki 19–20 i piątki 18–19, sala VI. Kurs wyższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki 18–19 i piątki 19–20, sala VI.
1937/38	Władysław Kospoth-Pawłowski[25]	Kurs niższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki 19–20 i piątki 18–19, sala VI. Kurs wyższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki 18–19 i piątki 19–20, sala VI.
1938/39	Władysław Kospoth-Pawłowski	Kurs niższy języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki 19–20 i piątki 18–19, sala VI. Kurs średni języka angielskiego – 2 godz. tyg.: wtorki 18-19 i piątki 19–20, sala VI.
1939/40	Stanisław Mikułowski[26]	

Institute w Wilnie. Zgodę na jego zatrudnienie wydało MWRiOP w piśmie z 17 listopada 1934 r. Z nieznanych przyczyn nie doszło jednak do podpisania umowy, wskutek czego kurs objął Kospoth-Pawłowski. LCVA, F. 175, I A 292, k. 17.

[24] Choć w spisie wykładów brak nazwiska lektora, 5 października 1935 r. Rada WH ponownie powierzyła prowadzenie zajęć Kospothowi-Pawłowskiemu. LCVA, F. 175, I Bb 691, k. 3.

[25] W tym roku akademickim ministerstwo zmniejszyło liczbę godzin lektoratu z czterech do dwóch. Nie wiadomo, czy oznaczało to rezygnację z kursu na poziomie podstawowym czy zaawansowanym (zob. pismo Stefana Zajączkowskiego, dziekana WH, do Kospotha-Pawłowskiego z 5 października 1937 r.). LCVA, F. 175, 5 IV B 258, k. 28.

[26] W roku akademickim 1939/40 lektorat w liczbie dwóch godzin tygodniowo USB powierzył Stanisławowi Andrzejowi Mikułowskiemu (1911–1943). W 1932 r. odbył on studia w Exeter, w Wielkiej Brytanii, a w 1936 r. ukończył studia magisterskie na UW „z postępem bardzo dobrym". Został zatrudniony jako młodszy asystent prof. Tretiaka w katedrze anglistyki UW (LCVA, F. 175, 5 IV B 258, k. 8–10). Tak pisał o nim Trościanko: „Wysoki, szczupły, o manierach angielskiego dżentelmana, ojciec uroczych synków, zakochany po uszy w rodzinie". Mikułowski był również dziennikarzem, działaczem politycznym, uczestnikiem konspiracji

Z powyższego wykazu wynika, że początkowo na USB uruchamiano zajęcia językowe na poziomie podstawowym („kurs niższy") i zaawansowanym („kurs wyższy"), przeznaczając na każdy kurs trzy godziny tygodniowo. W roku akademickim 1920/21 oferowano także zajęcia na poziomie średniozaawansowanym („kurs średni")[27]. Od 1922 r. ustalono przepisową liczbę godzin lektoratu na cztery tygodniowo, a większa liczba godzin wymagała odpowiedniego umotywowania[28]. Korespondencja między MWRiOP i USB dowodzi, że zmniejszanie liczby godzin zajęć wynikało ze złej sytuacji finansowej szkolnictwa wyższego[29]. MWRiOP nalegało na obniżenie liczby godzin lektoratów w ramach redukcji kosztów i często nie zatwierdzało propozycji uruchomienia dodatkowych zajęć, mimo iż władze USB argumentowały, że „lektoraty języków obcych potrzebne są nie tylko ze względu na tok nauczania na Wydziale Humanistycznym, lecz także noszą charakter ogólno-uniwersytecki, albowiem uczęszczają na nie także studenci innych wydziałów"[30].

Politykę zaciskania pasa widać doskonale na przykładzie roku akademickiego 1933/34, w którym lektorem języka angielskiego „zamianowano" Władysława Kospotha-Pawłowskiego, zlecając mu zaledwie dwie godziny lektoratu tygodniowo. Chęć pracy na uniwersytecie wyraziła jednocześnie dotychczasowa lektorka Alina Studnicka. W tej sytuacji rektor USB, na prośbę dziekana Wydziału Humanistycznego (WH), wystąpił z wnioskiem do MWRiOP o zatwierdzenie dla niej dodatkowych dwóch godzin zajęć. Ministerstwo początkowo wniosek odrzuciło, ale po kolejnej próbie podjętej przez USB ostatecznie ugięło się i wyraziło zgodę na trzy godziny lektoratu[31].

---

w okresie okupacji. Schwytany przez Niemców, powiesił się na Pawiaku w 1943 r. („Myśl Polska" z 15 grudnia 1964 r., s. 2). Zob. http://retropress.pl/autor-artykulu/andrzej-mikulowski/.

[27] Obok kursów angielskiego nauczano w różnych latach wielu innych języków: niemieckiego, francuskiego, łaciny, greckiego, włoskiego, litewskiego, rosyjskiego, hebrajskiego, białoruskiego, węgierskiego i hiszpańskiego, a także umiejętności praktycznych, które obejmowały lektorat wymowy, muzyki oraz stenografii.

[28] Informuje o tym pismo z rektoratu USB z 22 listopada 1922 r. LCVA, F. 175, 5 IV B 41, k. 283.

[29] Jak podaje Wielgus (2002: 6), „w roku 1938 najbardziej niezbędne potrzeby polskich państwowych uczelni wyższych w zakresie inwestycji obliczano na sumę 11 380 000 zł. Tymczasem z budżetu państwa wyasygnowano na ten cel tylko 1 941 300 zł, tj. nieco ponad 10% (sic!) potrzebnej kwoty".

[30] Pismo USB do ministerstwa z 29 września 1938 r. LCVA, F. 175, IV B 258, k. 37.

[31] Kospoth-Pawłowski prowadził dwie godziny lektoratu, a Studnicka – jedną. LCVA, F. 175, I Ba 43, k. 22.

1.1. ANASTAZJA GRUZIŃSKA

Anastazja Józefata Nikołajewna Gruzińska urodziła się 23 stycznia 1880 r.[32] w Petersburgu jako jedno z pięciorga dzieci[33] księcia Nikołaja Gruzińskiego[34], potomka gruzińskiej rodziny królewskiej należącej do linii dynastycznej Bagration z Kachetii[35], i księżnej Marii Michajłownej Katienin[36]. Jej polskojęzyczne nazwisko stanowi etnonim (niem. Anastasia Prinzessin von Georgien). Poprzez ojca Anastazja Gruzińska była potomkinią ostatniego króla Gruzji Jerzego XII[37], a poprzez matkę była spokrewniona z rosyjskim

---

[32] Jak wynika z własnoręcznie napisanego życiorysu z 13 października 1919 r. (LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 2), Gruzińska urodziła się 5 lutego 1880 r. Rozbieżność wynika z faktu, że od 1800 do 1900 r. kalendarz gregoriański wyprzedzał kalendarz juliański o dwanaście, a od 1900 do 2000 r. – o trzynaście dni. https://pl.wikipedia.org/wiki/Daty_nowego_i_starego_porządku.

[33] Kolejno przyszły na świat: Maria (ur. 1869), Nadieżda (ur. 1871), Il′ja (ur. 1874, zmarły w 1879), Anastazja (ur. 1880) i Michaił (ur. 1886). Po śmierci pierworodnego syna jedynym spadkobiercą wielkiego księcia Gruzji był drugi syn Michaił. https://www.prizyv.ru/2018/04/vladimirskij-dvoryanin-otkazalsya-ot-tsarstva.

[34] Nikołaj Il′icz Gruziński (1844–1916) – syn księcia Il′icza Gieorgiewicza Gruzińskiego (1790–1854) i wnuk króla Gruzji Wschodniej Jerzego XII. Ukończył tzw. Korpus Paziów. W 1868 r. został adiutantem dowódcy sztabu cesarskiego. W 1870 r. zawiózł list cara Aleksandra II do króla pruskiego Wilhelma I, przebywającego w okupowanym Paryżu. W 1877 r., podczas wojny rosyjsko-tureckiej, stacjonował przy kwaterze głównej imperatora. W 1881 r. opuścił armię, otrzymał tytuł radcy stanu i został mianowany wielkim łowczym. Sfinansował odbudowę cerkwi prawosławnej w Spas-Kupaliszcze (ros. Спас-Купалище). W latach 1885–1890 był m.in. marszałkiem szlachty guberni włodzimierskiej. Był wicegubernatorem, a następnie gubernatorem wileńskim. W styczniu 1901 r. ponownie otrzymał stanowisko wielkiego łowczego, a w październiku mianowano go kuratorem szpitala okulistycznego w Petersburgu. lubovbezusl.ru/publ/istorija/kameshkovo/p/63-1-0-4630; https://bagrationi.org/русские-багратионы/.

[35] https://pl.wikipedia.org/wiki/Bagratydzi_(Gruzja).

[36] Maria Michajłowna Katienin (1848–1910) – córka płk. Michaiła Andriejewicza Katienina, adiutanta wielkiego księcia Michaiła Pawłowicza (młodszego brata cara Mikołaja I), i księżnej Nadieżdy Wasil′jewnej Orłow-Denisow, córki generała kawalerii. Odziedziczyła po rodzicach ponad 800 ha ziemi w guberni włodzimierskiej oraz 7,7 tys. ha w guberni samarskiej i nad Donem. http://vladregion.info/articles/vladimirskoe-opolchenie-v-krymskoi-voine-1853-1856-gg; https://baza.vgd.ru/1/15204; https://geni.com/people/Мария-Михайловна-светлейшая-княгиня-Грузинская/6000000017897594702.

[37] Jerzy XII (1746–1800) – ostatni król Gruzji Wschodniej, tj. Kartlii i Kachetii. Po wstąpieniu na tron w 1789 r. został zmuszony do rozmów z Rosją w sprawie uregulowania kwestii rosyjskiego protektoratu nad Kartlią i Kachetią. W przesłanym do Petersburga projekcie postulował m.in. uznanie Gruzji Wschodniej za

pisarzem Michaiłem Lermontowem (Frołowa 2017). Jej rodzice mieli bliskie kontakty z rosyjskimi elitami rządzącymi, a także intelektualnymi[38].

Jak większość dzieci w rodzinach arystokratycznych była świetnie wykształcona[39]. Znała wiele języków: francuski[40], niemiecki, angielski, włoski, polski, rosyjski, łaciński i grecki, a później nauczyła się także litewskiego i łotewskiego (Świrski 1933: 5). Do 1896 r. uczyła się prywatnie, po czym eksternistycznie złożyła maturę przy VI Gimnazjum w Petersburgu[41]. Rodzina Gruzińskich zamieszkiwała wówczas w okazałym budynku przy ul. Michajłowskiej 1[42].

W latach 1896–1899 jej ojciec pełnił funkcję wicegubernatora guberni wileńskiej, a w latach 1899–1901 – jej gubernatora. Jego siedzibą był pałac gubernatorski, dzisiejszy Pałac Prezydencki znajdujący się w obrębie wileńskiej Starówki, nieopodal budynków uniwersyteckich i naprzeciwko kościoła św. Katarzyny.

Ważnym źródłem informacji o Gruzińskiej są jej wspomnienia, *Neue Konvertitenbilder: Anastasia Prinzessin von Georgien* (1926), zawierające

---

część Imperium Rosyjskiego na prawach autonomicznego królestwa, zachowanie odrębnego rządu gruzińskiego, zachowanie autokefalii gruzińskiego Kościoła prawosławnego oraz powierzenie wszystkich stanowisk oficerskich Gruzinom. Zmarł w grudniu 1800 r., w miesiąc po wkroczeniu do Gruzji wojsk rosyjskich. W 1801 r. car Aleksander I anektował Kartlię i Kachetię do Rosji. http://ru.wikipedia.org/wiki/Георгий_XII; https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_XII.

[38] Gwarantami ich umowy ślubnej byli minister spraw zagranicznych Rosji książę Aleksandr Michajłowicz Gorczakow i dyplomata Wilhelm von Kotzebue (https://bagrationi.org/русские-багратионы/). Gruziński był adiutantem szefa sztabu armii rosyjskiej księcia Aleksandra Władimirowicza Adlerberga, przyjaciela cara Aleksandra II (https://www.prizyv.ru/2018/04/vladimirskij-dvoryanin-otkazalsya-ot-tsarstva/). Do letniej posiadłości Gruzińskich w Michajłowskoje przyjeżdżały m.in. dzieci pisarza Lwa Tołstoja i jego żony Zofii (Tołstaja 1978: 290, 408), a także rodzina Czajkowskich, w tym kompozytor Piotr Czajkowski (Frołow 2021).

[39] Gruzińska miała zainteresowania artystyczne. Potwierdza to Lubow′ Wasil′jewna Szaporina, odnotowując 6 lutego 1901 r., że była z nią na operze Giuseppe Verdiego *Ernani* w wileńskim teatrze (Szaporina 2017).

[40] Guwernantka córki młodszego brata Piotra Czajkowskiego tak pisała o trzynastoletniej Anastazji: „Dziewczynka jest bardzo mądra – świetnie mówi po francusku (od dziecka kształciła się w Paryżu). Ona i Tanja są wspaniałymi przyjaciółkami i ta znajomość pod każdym względem bardzo dobrze wpłynęła na Tanję" [M.P.] (Frołow 2021).

[41] LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 2. VI Gimnazjum w Petersburgu było szkołą męską. https://ru.wikipedia.org/wiki/Шестая_Санкт-Петербургская_гимназия.

[42] *Wies′ Pietrograd na 1897 god: adriesnaja i sprawocznaja kniga g. Pietrograda* (1897: 777).

opis osobistych przeżyć towarzyszących konwersji z prawosławia na katolicyzm[43]. W 1933 r. ukazały się one w polskim tłumaczeniu ks. Adama Kuleszo i z przedmową ks. dr. Ignacego Świrskiego[44].

W okresie wileńskim miały miejsce pierwsze kontakty Gruzińskiej, wychowanej w rodzinie prawosławnej, z religią katolicką. Po długim namyśle i rozmowach z ks. Maciejewiczem[45], kapelanem kościoła św. Katarzyny w Wilnie, postanowiła porzucić prawosławie[46]. We wspomnieniach (Gruzińska 1933: 20–21) pisała: „na myśl zostania katoliczką nie odczuwałam już nic więcej, oprócz bojaźni. W rzeczywistości było to przedsięwzięcie niebezpieczne. Skutki były nieobliczalne. Ze strony rządu [rosyjskiego – M.P.] można było się spodziewać rzeczy najgorszych, nawet dla moich rodziców, gdybym sama potrafiła z tą myślą ich pogodzić. A cóż dopiero walka z nimi, z całą rodziną, odsunięcie się od wszystkiego, co kochałam, do czego byłam przywiązaną, całkowite towarzyskie fiasko". Pewien wpływ na jej rozwój duchowy wywarł hr. Ewald von Ungern-Sternberg[47], przyjaciel rodziny (Gruzińska 1933: 22–24).

W kwietniu 1901 r., wykorzystując wyjazd do Drezna, zwróciła się do ks. Fischera z katolickiego kościoła dworskiego (niem. *Hofkirche*) o przyjęcie jej do grona katolików. Kilka miesięcy później w kaplicy drezdeńskiej

---

43 Warto dodać, że wspomnienia Gruzińskiej znalazły się na indeksie „ksiąg zakazanych" w radzieckiej strefie okupacyjnej Niemiec, a później w NRD. Wydanie pierwsze indeksu pochodzi z 1946 r., drugie – z 1948 r., a trzecie – z 1952 r. http://www.polunbi.de/bibliothek/1953-nslit.html#a.

44 Ignacy Świrski (1885–1968) – duchowny rzymskokatolicki, profesor Akademii Duchownej w Petersburgu, profesor USB, rektor seminarium w Białymstoku (1945), w latach 1946–1968 biskup diecezjalny siedlecki. Od 2018 r. Sługa Boży Kościoła katolickiego. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ignacy_Świrski.

45 Stanisław Maciejewicz (1869–1940) – ksiądz, działacz społeczny i oświatowy, od 1899 r. prefekt szkoły realnej i gimnazjum żeńskiego w Wilnie, rektor kościoła św. Katarzyny. W 1907 i 1912 r. był członkiem do rosyjskiej Dumy Państwowej, a po odzyskaniu niepodległości – posłem do Sejmu Wileńskiego (1922). Był także posłem na sejm RP (1919–1922) oraz senatorem RP (1922–1927). https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000000918&find_code=SYS&local_base=ARS10.

46 We wspomnieniach pośmiertnych o ks. Maciejewiczu czytamy: „kazaniom jego zawdzięczała swe nawrócenie niedawno zmarła księżniczka Gruzińska, córka ówczesnego gubernatora wileńskiego". „Kurjer Wileński wraz z Kurjerem Wileńsko-Nowogródzkim" z 9 stycznia 1940 r., s. 2.

47 Ewald Adam von Ungern-Sternberg (1863–1909) – właściciel wielu posiadłości (m.in. w Lindenhof), burmistrz miasta Haapsalu w dzisiejszej Estonii (1898–1902), który przeszedł z protestantyzmu na katolicyzm. https://www.geni.com/people/Evald-Adam-von-Ungern-Sternberg/6000000013491482226.

dokonała konwersji na katolicyzm. Po powrocie do Wilna 16 października przystąpiła do spowiedzi, a dzień później przyjęła pierwszą komunię (Gruzińska 1933: 29–30).

1. Księżniczka Anastazja Nikołajewna Gruzińska[48]

Po przeniesieniu w stan spoczynku w grudniu 1901 r. książę Gruziński powrócił wraz z rodziną do Petersburga, stolicy Imperium Rosyjskiego. Zamieszkali w dużym mieszkaniu w historycznej dzielnicy miasta, przy ul. Sapiernyj Pierieułok 10[49]. W tym czasie Gruzińska brała „konwersację

[48] Fotografia Gruzińskiej pochodzi z nowszego wydania książki *Moje nawrócenie* (1934).

[49] *Wies' Pietrograd na 1903 god: adriesnaja i sprawocznaja kniga g. Pietrograda* (1903: 112).

języka angielskiego" z niejaką „Miss I. R.", Irlandką i katoliczką (Gruzińska 1933: 32).

Od 1901 r., w rocznicę stulecia przyłączenia Gruzji do Cesarstwa Rosyjskiego, jako niezamężna potomkini żeńskiej linii dawnej gruzińskiej rodziny królewskiej otrzymywała od państwa skromne uposażenie[50].

Od 1900 do 1916 r. pełniła funkcję damy dworu imperatorowej Rosji[51]. W okresie pobytu w Petersburgu uczestniczyła w balach dworskich, które odbywały się w salach Ermitażu. Pisała o tym tak: „Karnawał petersburski przyczyniał się w rzeczywistości bardzo do upojenia młodocianego umysłu. Szczególniej bale dworskie w cesarskim Ermitażu były szczytem elegancji i niewymuszonej wesołości (...). Brzmią mi jeszcze w uszach tony «błękitnego walca», którego tak wspaniale grała orkiestra dworska" (Gruzińska 1933: 35–36). W tym samym czasie kontaktowała się z kapłanami kościoła św. Katarzyny przy Newskim Prospekcie, a jej spowiednikiem był dominikanin ks. Jan Schumpf. W 1903 r. zmarła jej siostra Maria (zam. Triegubowa)[52].

Po wybuchu rewolucji, w 1905 r. rodzina wyjechała do Paryża, gdzie rozpoczął studia młodszy brat Gruzińskiej Michaił[53]. Dalszą edukację podjęła także ona sama – studiowała na Sorbonie i w Collège de France[54] do 1909 r.[55].

---

[50] Była to niewielka kwota, ledwo pozwalająca, „by nie umrzeć z głodu" (Gruzińska 1933: 38).

[51] https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_фрейлин_российского_императорского_двора.

[52] https://www.geni.com/people/Мария-Николаевна-Трегубова/6000000017897515378.

[53] Michaił Nikołajewicz Gruziński (1886–1936?) – absolwent paryskiej Sorbony, urzędnik do zadań specjalnych przy urzędzie gubernatora mińskiego oraz urzędnik Ministerstwa Spraw Zagranicznych Imperium Rosyjskiego. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił jako ochotnik do Inguskiego Pułku Kawalerii, walczącego w Karpatach na granicy z Austro-Węgrami. W grudniu 1914 r. otrzymał Krzyż św. Jerzego za odwagę w bitwie o wieś Rybne (obecnie w województwie podkarpackim). Po rewolucji październikowej wyjechał do Palestyny. Nie przyjął brytyjskiej oferty pomocy w zorganizowaniu powstania antybolszewickiego w Gruzji pod jego przywództwem jako potomka króla Gruzji. Mieszkał w Tyberiadzie nad jeziorem Genezaret i był dozorcą jerozolimskiego cmentarza (Peradze 2006: 59). http://www.geni.com/people/Михаил-Грузинский/6000000116890393930; http://www.prizyv.ru/2018/04/vladimirskij-dvoryanin-otkazalsya-ot-tsarstva/.

[54] Jak wynika z informacji od Frédérique Pailladès z Archiwum Collège de France, uczestnictwo w kursach i wykładach tej uczelni nie wymagało formalnej rejestracji (e-mail z 1 marca 2021 r.).

[55] LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 2.

W Paryżu uczestniczyła w życiu towarzyskim emigrantów rosyjskich, utrzymując jednocześnie kontakty ze środowiskiem francuskich intelektualistów[56]. Zaprzyjaźniła się wówczas z Dymitrem Mierieżkowskim[57] i jego żoną Zinaidą Gippius[58], a także poznała ich przyjaciela Dymitra Fiłosofowa[59]. Umożliwiła im kontakty z katolikami[60], przekazując m.in. list polecający do rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Wersalu (fr. le Grand séminaire de Versailles), opata de La Porte[61] (Gippius 1951: 265, Minajewa-Antonowa 2010: 38). W tym czasie zbierała „siłę i męstwo do ostatecznej, decydującej walki z rodziną" (Gruzińska 1933: 37), do której musiało niechybnie dojść. Po ukazie tolerancyjnym[62] cara Mikołaja II z kwietnia 1905 r., najprawdopodobniej na przełomie 1907 i 1908 r., ujawniła się jako katoliczka.

Gruzińska „lubiła towarzystwo ludzi światłych i religijnych" (Świrski 1933: 6), stąd często prowadziła dyskusje m.in. z Mierieżkowskim, Antonem

---

[56] Zob. np. „Le Figaro" z 7 kwietnia 1908 r., s. 2.

[57] Dymitr Siergiejewicz Mierieżkowski (1865–1941) – rosyjski pisarz, poeta, krytyk literacki, historyk, filozof i tłumacz epoki tzw. srebrnego wieku literatury rosyjskiej, jeden z twórców rosyjskiego symbolizmu. W 1913 r. został przyjęty w szeregi loży masońskiej Wielki Wschód Ludów Rosji (Hass 1998: 236). https://pl.wikipedia.org/wiki/Dmitrij_Mereżkowski.

[58] Zinaida Nikołajewna Gippius (1869–1945) – rosyjska poetka, prozaiczka i dramatopisarka, symbolistka, myślicielka religijna i krytyczka literacka. Zdaniem Perużyńskiej (2017: 153) należała do najwybitniejszych postaci przełomu XIX i XX stulecia. W 1913 r. jako jedna z dwóch kobiet, obok Jekatieriny Kuskowej, została przyjęta do loży masońskiej Wielki Wschód Ludów Rosji (Hass 1998: 236). https://pl.wikipedia.org/wiki/Zinaida_Gippius.

[59] Dymitr Fiłosofow (1872–1940) – rosyjski publicysta, krytyk literacki, emigrant polityczny, przyjaciel Gippius i Mierieżkowskiego. http://pl.wikipedia.org/wiki/Dmitrij_Fiłosofow.

[60] Gippius pisała we wspomnieniach: „Część kontaktów z katolicyzmem obrządku wschodniego umożliwiła nam nasza bliska przyjaciółka, księżniczka Anastazja Gruzińska, bardzo sympatyczna dziewczyna, mieszkająca wówczas w Paryżu. Miała tam kontakty, ponieważ już wtedy była skłonna przejść na katolicyzm" [M.P.] (Gippius 1951: 227).

[61] Raymond de La Porte (1857–1926) – francuski duchowny, profesor i rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Wersalu (1900–1912), biskup Le Mans (1912–1917). Dbał m.in. o kwestię edukacji duchowieństwa oraz wsparcia dla księży i seminarzystów zmobilizowanych w czasie I wojny światowej. https://fr.wikipedia.org/wiki/Grand_séminaire_de_Versailles.

[62] Ukaz tolerancyjny wprowadzony w kwietniu 1905 r. dawał unitom wolność porzucenia prawosławia. http://unici.pl/content/view/27.html.

Kartaszowem[63] i Nikołajem Bierdiajewem[64], należącymi do elity intelektualnej Rosji. Bierdiajew, pisząc w liście do Fiłosofowa z 15–18 marca 1908 r. o „bliskości naszych ludzkich dążeń do boskości" [M.P.][65], wymienia Gruzińską obok tak wybitnych postaci jak Siergiej Bułgakow[66] i Jewgienij Trubieckoj[67]. Nic dziwnego, że w przedmowie do książki Świrski (1933: 5–6) nazywa ją osobą „nieprzeciętnej miary i wagi": inteligentną, wykształconą, rozumną, o wyrafinowanej kulturze, wrażliwą na niedolę ludzką, o giętkim umyśle, silnej woli i zdecydowaną do czynu[68]. Dodaje, że obce jej były „czułe uniesienia, tkliwości, sentymentalizm, cechy tak bardzo charakterystyczne płci żeńskiej" (Świrski 1933: 6). Gruzińska interesowała się literaturą piękną, którą czytała w oryginale, ale najbardziej fascynowały ją lektury o treści filozoficznej i teologicznej.

Jej erudycję potwierdza Johannes von Günther[69] (Giunter 2010: 157), który tak relacjonuje pierwsze z nią spotkanie:

---

[63] Anton Władimirowicz Kartaszow (1875–1960) – rosyjski mąż stanu, teolog, członek Partii Konstytucyjno-Demokratycznej, profesor Prawosławnego Instytutu Teologicznego św. Sergiusza w Paryżu, członek loży masońskiej Wielki Wschód Ludów Rosji (Hass 1998: 176, Krasucka 2008: 91). ru.wikipedia.org/wiki/Карташёв,_Антон_Владимирович.

[64] Nikołaj Aleksandrowicz Bierdiajew (1874–1948) – rosyjski filozof zaliczany do największych myślicieli prawosławnych XX w., zwolennik nadziei powszechnego zbawienia. W 1922 r. został przez bolszewików wydalony z Rosji sowieckiej wraz z grupą rosyjskich intelektualistów na pokładzie tzw. statku filozofów. https://pl.wikipedia.org/wiki/Nikołaj_Bierdiajew; https://pl.wikipedia.org/wiki/Statek_filozofów.

[65] http://az.lib.ru/b/berdjaew_n_a/text_1908_pisma_k_gippius.shtml.

[66] Siergiej Nikołajewicz Bułgakow (1871–1944) – myśliciel prawosławny, jeden z najwybitniejszych teologów rosyjskich XX w., chrześcijański platonik i mistyk. pl.wikipedia.org/wiki/Siergiej_Bułgakow.

[67] Jewgienij Nikołajewicz Trubieckoj (1863–1920) – książę, rosyjski filozof i prawnik, publicysta, działacz społeczny, profesor Uniwersytetu Kijowskiego, a następnie Moskiewskiego, zaprzyjaźniony z Marianem Zdziechowskim (Klinger 2018: 180). https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Trubieckoj-Jewgienij-N;3989398.html.

[68] W swoim życiorysie Gruzińska podała, że była „Oberlehrerin hon. causa Związku Katolickiego Nauczycielek w Trewirze" (LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 2). Taką samą informację umieszczono w *Programie wykładów i składzie Uniwersytetu w półroczu zimowem roku akademickiego 1919/20* (1920: 18).

[69] Johannes von Günther (1886–1973) – pisarz i tłumacz niemiecki urodzony w Mitawie, który w równym stopniu uczestniczył w życiu kulturalnym Niemiec i Rosji. https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_von_Guenther.

> W tym czasie ubierałem się elegancko i odgrywałem rolę literata, co zawsze robiło wrażenie na nowo poznanych osobach. Rozmowa zeszła na temat Dantego, a ja zacząłem bronić jakiejś ekstrawaganckiej teorii. Wtedy do dyskusji włączyła się księżniczka i ku swojemu przerażeniu uświadomiłem sobie, że wie znacznie więcej ode mnie. Nie chciałem się jednak do tego przyznać, więc zdając się na swoje dialektyczne umiejętności, wszczęłem jakąś literacką sprzeczkę, którą sromotnie przegrałem [M.P.].

Około 1908 r. „nawiązała stosunki z władzami szkolnemi Petersburga" i postanowiła uniezależnić się od rodziny, nieakceptującej jej innowierstwa (Gruzińska 1933: 38). W tym samym roku wróciła do Petersburga, aby zdać odpowiedni egzamin kwalifikacyjny. W maju 1909 r. została nauczycielką języka francuskiego w luterańskiej szkole kształcącej córki niezamożnej szlachty bałtyckiej[70], która mieściła się w zamku Finn[71] niedaleko Wesenberg (obecnie Rakvere w Estonii). Nie było to dla niej łatwym doświadczeniem. Neikšanietis (1948: 14) wspomina „odrażające intrygi", jakie protestanckie środowisko knuło przeciwko „księżniczce, damie dworu i katoliczce", co ona ofiarnie znosiła. „Należało zaciskać zęby – pisała we wspomnieniach – i zachowywać spokój" (Gruzińska 1933: 39). W październiku 1909 r. umiera kolejna siostra Gruzińskiej, Nadieżda (zam. von Kaufman)[72], a w październiku 1910 r. – matka[73].

W 1911 r. kurator okręgu szkolnego „ekscelencja Prutchenko" (łot. Pručenko) powierzył jej kierownictwo gimnazjum żeńskiego w Mitawie w Kurlandii (dziś Jelgava na Łotwie), w którym uczyła francuskiego i łaciny (Gruzińska 1933: 42). Dla swoich uczennic przygotowała w 1915 r. podręcznik literatury francuskiej z wypisami pt. *Manuel de la littérature française avec textes choisis (Lithographie)*[74], ale nie udało się go odnaleźć. W tym czasie

---

[70] Tak pisała Gruzińska (1933: 39) o tym okresie: „Teraz rozpoczęła się szarzyzna życia i pracy szkolnej dla mnie, rozpieszczonego dziecięcia świata".

[71] Instytucję tę powołano do życia w 1784 r. na mocy testamentu Johanna Diedricha E. von Rennenkampffa i jego żony Jacobiny Charlotty von Tiesenhausen, którzy zmarli bezpotomnie. https://de.wikipedia.org/wiki/Stift_Finn.

[72] Nadieżda Nikołajewna Gruzińska (1871–1909) – żona księcia Iwana Nikołajewicza Mieszczerskiego, a po rozwodzie – Aleksieja Michajłowicza von Kaufmana, generała kawalerii. https://geni.com/people/Nadežda-Nikolaevna-Fstin-Meščerskaja/6000000035502895611.

[73] https://geni.com/people/Мария-Михайловна-светлейшая-княгиня-Грузинская/6000000017897594702.

[74] LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 2.

uczestniczyła w rekolekcjach prowadzonych przez bp. Edwarda von Roppa[75], umacniając się w wierze katolickiej.

Przed wybuchem I wojny światowej podjęła wraz z von Güntherem, bp. von Roppem, ks. Robertem Hugh Bensonem[76] i amerykańskim franciszkaninem Vanderbiltem[77] próbę utworzenia w najbardziej „ruchliwych" miastach świata teatrów katolickich, mających wspierać pracę misyjną Kościoła katolickiego (Giunter 2010: 183). Gruzińska zaangażowała się w projekt finansowo, przekazując von Roppowi pieniądze ze spadku otrzymane ponoć po śmierci bogatego wujka[78]. Projekt mieli finansować również Amerykanie, którzy opracowali następujący plan działania: 1915 – Nowy Jork, 1916 – Paryż, 1917 – Buenos Aires, 1918 – Londyn, 1919 – Rzym, 1920 – San Francisco, 1921 – Berlin (Giunter 2010: 183). W celu znalezienia wpływowych sojuszników i mecenasów Gruzińska starała się uzyskać dla von Günthera audiencję u arcyksięcia Franciszka Ferdynanda[79]. Wybuch I wojny światowej oraz śmierć Bensona w 1914 r. zniweczyły te wysiłki.

Po wybuchu wojny, gdy front rosyjsko-niemiecki zbliżył się do Kurlandii, Gruzińska ewakuowała się do Petersburga (Piotrogrodu), pozostawiając w Mitawie cały swój dobytek. Zatrzymała się w mieszkaniu rodziców przy ul. Sapiernyj Pierieułok 10[80].

---

[75] Edward von Ropp, właśc. Eduard Michael Johann Maria baron von der Ropp (1851–1939) – biskup katolicki, ordynariusz w Tyraspolu (1902–1903), biskup wileński (1903–1917), arcybiskup mohylewski (1917–1926). https://pl.wikipedia.org/wiki/Edward_von_Ropp.

[76] Robert Hugh Benson (1871–1914) – brytyjski duchowny anglikański, a następnie katolicki, najmłodszy syn arcybiskupa Canterbury. https://pl.wikipedia.org/wiki/Robert_Hugh_Benson.

[77] Potomek Corneliusa Vanderbilta (1794–1877), najbogatszego Amerykanina, potentata morskiego i kolejowego w Stanach Zjednoczonych, którego majątek wyceniono na ponad sto milionów dolarów. https://en.wikipedia.org/wiki/Vanderbilt_family.

[78] Jest to przypuszczalnie błąd, ponieważ chodziło raczej o spadek po matce. Gruzińska nie planowała zatrzymać dla siebie nawet jego części, ponieważ złożyła śluby ubóstwa (Giunter 2010: 185).

[79] Franciszek Ferdynand Habsburg-Lotaryński d'Este (1863–1914) – arcyksiążę Habsburg, bratanek cesarza Austro-Węgier Franciszka Józefa I, od 1896 r. następca tronu Austro-Węgier, admirał C.K. Marynarki Wojennej. https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Ferdynand_Habsburg.

[80] *Wies' Pietrograd na 1915 god: adriesnaja i sprawocznaja kniga g. Pietrograda* (1915: 982).

2. Grono pedagogiczne gimnazjum żeńskiego Petrischule i uczennice klasy nauczycielskiej – Gruzińska w pierwszym rzędzie, czwarta od lewej, po prawej dyrektor szkoły Erich Klejnenberg[81] (1916 r.)[82]

W lipcu 1915 r. została kierowniczką żeńskiego oddziału luterańskiej szkoły św. Piotra, z uwagi na niemiecki język wykładowy zwanej Petrischule (od 1915 r. w szkole obowiązywał język rosyjski)[83]. Taką relację znajdziemy w jej wspomnieniach: „Wobec srożącej się wówczas hecy przeciwniemieckiej[84] nieszczęśliwa opieka szkolna musiała się do tego uciec, by rząd nie

---

[81] Erich Karłowicz Klejnenberg (1878–1939) – dyrektor Petrischule w latach 1916–1928, adiunkt Instytutu Pedagogicznego (1928–1931), profesor Katedry Języków Obcych Uniwersytetu Petersburskiego (1932–1935). Aresztowany przez NKWD w 1938 r., zmarł w szpitalu więziennym w Kriestach w 1939 r. bez postawionych zarzutów. Prokuratura ZSRR zrehabilitowała go pośmiertnie w 1956 r. allpetrischule-spb.org/index.php?title=Клейненберг,_Эрих_Карлович.

[82] Музей Истории Петришуле, F. 8, zespół 1, sygn. 1242.

[83] LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 2. Petrischule, założona w 1709 r., była pierwszą szkołą w Petersburgu i jedną z najstarszych w Rosji. W 1912 r. obejmowała klasyczne gimnazjum męskie, szkołę realną męską, gimnazjum żeńskie z klasą nauczycielską, koedukacyjną szkołę elementarną oraz sierociniec. W sumie były to czterdzieści dwie klasy, kształcące 1,7 tys. uczniów, z których zaledwie dwadzieścia pięć procent stanowili Rosjanie. http://petrischule.spb.ru/main/history/4; https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Peter's_School_(Saint_Petersburg).

[84] Gruzińska odnosi się tu do fali nastrojów antyniemieckich po wybuchu I wojny światowej, wskutek której 13 września 1914 r. zmieniono nawet niemiecko

narzucił na kierowniczkę kogokolwiek z elementów jawnie wrogich" (Gruzińska 1933: 44). W budynku szkoły, mieszczącej się przy ul. Małaja Koniuszennaja 5, były mieszkania, które zajmowali dyrektorzy i nauczyciele. Do jednego z nich wprowadziła się Gruzińska. W dniu 24 października 1916 r. zmarł jej ojciec[85].

Księgi adresowe Piotrogrodu wykazują ją w gronie pedagogicznym Petrischule wyłącznie w 1917 r.[86], ale bez wątpienia pracowała tam już w 1915[87], 1916[88], a także w 1918 r. Po wybuchu rewolucji nie wydano już księgi adresowej, ale z pomocą przychodzi lista płac szkoły: w drugim kwartale 1918 r. Gruzińska otrzymała 600 rubli, a w trzecim – 300[89].

Księżniczka aktywnie zaangażowała się w działalność środowiska rosyjskich katolików[90], a jej małe, skromnie umeblowane mieszkanie stało się miejscem spotkań, w trakcie których odprawiano liturgię. Udzielała również pomocy współwyznawcom. To dzięki jej kontaktom w kręgach arystokracji ks. Gleb Wierchowskij[91] uniknął w 1915 r. powołania do wojska rosyjskiego;

---

brzmiącą nazwę Sankt-Peterburg (Petersburg) na Pietrograd (Piotrogród). Nastroje antyniemieckie uderzyły w Petrischule, ponieważ część rodziców przeniosła swoje dzieci do innych szkół. Szkołę porzuciło także wielu licealistów, którzy zaciągnęli się do wojska. alletrischule-spb.org/index.php?title=Главная_страница.

85 https://www.geni.com/people/Илья-Николаевич-светлейший-князь-Грузинский/6000000123950791848.

86 *Wies' Pietrograd na 1917 god: adriesnaja i sprawocznaja kniga g. Pietrograda* (1917: 324, 1120). W tej samej księdze adresowej Gruzińska figuruje jako dama dworu (1917: 211).

87 *Wies' Pietrograd na 1915 god: adriesnaja i sprawocznaja kniga g. Pietrograda* (1915: 982).

88 W książce adresowej za 1916 r. Gruzińska figuruje pod adresem Petrischule. *Wies' Pietrograd na 1916 god: adriesnaja i sprawocznaja kniga g. Pietrograda* (1916: 1024).

89 W latach 1917–1922 oficjalna nazwa szkoły brzmiała: Sowietskaja Jedinaja Trudowaja Szkoła no. 4 (ros. Советская Единая Трудовая Школа № 4). Kwotę 300 rubli odebrała w imieniu Gruzińskiej niejaka Bajkowska. CGIA, Fond 2925, inwentarz 1–2, sygn. 3666.

90 Gruzińska angażowała się w ruch katolicki, przyjaźniąc się z jego czołowymi aktywistami, m.in. Władimirem Abrikosowem, absolwentem Uniwersytetu Oksfordzkiego. W 1922 r. deportowano go do Niemiec na pokładzie tzw. statku filozofów. http://ru.wikipedia.org/wiki/Абрикосов,_Владимир_Владимирович.

91 Gleb Wierchowskij (1988–1935) – kapłan rosyjskiej Cerkwi greckokatolickiej, który w 1909 r., pod wpływem filozofa Władimira Sołow'jowa, przeszedł z prawosławia na katolicyzm. Gruzińska utrzymywała z nim kontakty także po rewolucji. Świadczy o tym m.in. list do Abrikosowa z 10 lutego 1924 r. (Gołowanow 2015: 180). https://en.wikipedia.org/wiki/Gleb_Verhovskiy.

pomocy udzielił książę Tumanow[92], pułkownik z oddziału mobilizacyjnego Sztabu Generalnego, który był również katolikiem (diakon Wasilij 1966: 314). Wiadomo także, iż w 1917 r. u Gruzińskiej mieszkał po powrocie z zesłania egzarcha Leonid Fiodorow[93] (Gołowanow 2015: 364, 413).

3. Anastazja Gruzińska (czwarta od lewej, drugi rząd od dołu) z uczennicami i gronem pedagogicznym gimnazjum żeńskiego Petrischule (1917 r.)[94]

W Piotrogrodzie włączyła się także w życie polityczne, działając w ramach Międzypartyjnego Zjednoczenia Chrześcijan Demokratów założonego

[92] Chodzi najprawdopodobniej o Gieorgija Nikołajewicza Tumanowa (1880–1917), wywodzącego się z arystokratycznej rodziny ormiańsko-gruzińskiej. Zginął on w Piotrogrodzie w czasie rewolucji październikowej (Ganin 2009: 803) od „ran kłutych". „Dziennik Polski" z 29 października (11 listopada) 1917 r., s. 3; http://ru.wikipedia.org/wiki/Туманов,_Георгий_Николаевич.

[93] Leonid Fiodorow (1879–1935) – pierwszy egzarcha apostolski rosyjskiej Cerkwi greckokatolickiej, błogosławiony Kościoła katolickiego. Władze carskie zesłały go do Tobolska (1914–1917), a bolszewicy najpierw do więzienia w Sokolnikach (1923–1926), a następnie do więzienia w Monastyrze Przemienienia Pańskiego na Wyspach Sołowieckich (1926–1929) oraz do więzienia w Archangielsku (1931). https://pl.wikipedia.org/wiki/Leonid_Fiodorow; ru.wikipedia.org/wiki/Фёдоров,_Леонид_Иванович.

[94] Fotografia pochodzi z prywatnej kolekcji Leonida Lewtowa, któremu dziękuję za przesłany skan (e-mail z 9 marca 2021 r.).

przez arcybiskupa von Roppa. Bez powodzenia kandydowała z listy tego bloku wyborczego na deputowaną w wyborach do Konstytuanty[95], startując m.in. razem z von Roppem, ks. Maciejewiczem oraz ks. Jāzepsem Rancānsem, późniejszym arcybiskupem Rygi[96]. Okres ten ocenia trzeźwo: „Trzy lata, jakie spędziłam na tem stanowisku, były godnemi uwagi w mem życiu (...). Był to jednak już pewien rodzaj nowicjatu dla mających przyjść wkrótce lat próby. Rozpoczęło się doświadczenie losu" (Gruzińska 1933: 44).

W 1917 r. w Rosji wybuchają kolejno: rewolucja lutowa, która doprowadza do upadku caratu, a następnie rewolucja październikowa, w czasie której władzę w Rosji przejmują bolszewicy. Rozpoczął się proces daleko posuniętych ograniczeń w sferze życia religijnego, których skutkiem był czas ciężkich represji i prześladowań (Szubtarski 2013: 66)[97]. W 1918 r. Gruzińska złożyła do władz bolszewickich protest przeciwko dekretowi usuwającemu religię ze szkół[98]. Zagrożona aresztowaniem uciekła z Rosji do Polski, osiedlając się w Wilnie. Otrzymała tam posadę nauczycielki języka niemieckiego w gimnazjum A.W. Czarnowskiej[99] i wykładała na „wyższych kursach handlowych przy Ognisku"[100].

W styczniu 1919 r., po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną, rozpoczęła się wojna polsko-bolszewicka. Gruzińska, angażująca się w działalność

---

[95] Konstytuanta – najwyższy organ władzy ustawodawczej Rosji w 1918 r. Wybory do Konstytuanty rozpoczęły się 25 listopada 1917 r. i trwały przez dziesięć dni. W dniu 6 (19) stycznia 1918 r. Rada Komisarzy Ludowych wydała jednak dekret o rozwiązaniu Konstytuanty jako zgromadzenia kontrrewolucyjnego. https://pl.wikipedia.org/wiki/Wszechrosyjskie_Zgromadzenie_Ustawodawcze.

[96] „Dziennik Polski" z 18 (31) października 1917 r., s. 3.

[97] W rezultacie działania te doprowadziły do likwidacji Kościoła katolickiego w Rosji sowieckiej.

[98] Dekret o wolności sumienia oraz o Kościele i stowarzyszeniach religijnych z 20 stycznia 1918 r., którego główną ideą był rozdział Kościoła od państwa, pozbawił wszystkie stowarzyszenia religijne (czyli w praktyce wszystkie Kościoły, w tym Cerkiew prawosławną) osobowości prawnej. Oznaczało to pozbawienie duchownych państwowych poborów oraz zakaz posiadania przez instytucje religijne jakiegokolwiek majątku (Szubtarski 2013: 68–69).

[99] Było to gimnazjum sióstr nazaretanek (oficjalnie: Gimnazjum Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu) prowadzone przez przełożoną Annę Walerię Czarnowską. Otwarto je na bazie funkcjonującej przed I wojną światową Tkackiej Szkoły Zawodowej. http://www.wilnoteka.lt/pl/artykul/jak-powstawaly-polskie-gimnazja-w-wilnie.

[100] LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 2.

Ligi Robotniczej św. Kazimierza zorganizowanej przez ks. Muckermanna[101], przeżyła wówczas oblężenie kościoła św. Kazimierza przez bolszewików[102], po którym 11 lutego została aresztowana i osadzona w celi nr 18 centralnego więzienia przy placu Łukiskim w Wilnie, w tzw. Łukiszkach. We wspomnieniach odnotowała (Gruzińska 1933: 48–52):

> Blade światło irysowe wciska się przez okratowane okno odrapanego, pomalowanego na żółto pokoju. Wzdłuż ścian, na pryczach, a zresztą na każdem miejscu, które umożliwia pozycję leżącą, śpią więźniowie. Na długim stole leżą dwie kobiety, na twardej podłodze cztery, inne znowu na deskach, które położono wpoprzek na dwóch ławach, służą jako błogosławione miejsce wypoczynku. Ciężko jak ołów dławi zużyte powietrze (...). Oprócz mnie nie ma tutaj „politycznych", tylko złodziejki, prostytutki i jedna morderczyni.

Wolność odzyskała po kilku tygodniach, 21 kwietnia 1919 r., dwa dni po wkroczeniu do Wilna wojsk polskich[103]. W więzieniu nabawiła się problemów zdrowotnych wymagających leczenia[104]. Gdy tylko ją zwolniono, jeszcze chora „została wciągnięta do współpracy w dziele Hoowera"[105] i spędziła

---

[101] Friedrich Muckermann (1883–1946) – jezuita, kapelan wojskowy, rektor kościoła św. Kazimierza (1918–1919) i założyciel Ligi Robotniczej św. Kazimierza, prześladowany przez komunistów (Matulewicz 2009: 164–165, 291).

[102] Jerzy Bolesław Matulewicz-Matulaitis, lit. Jurgis Matulevičius (1871–1927) – litewski duchowny katolicki, biskup wileński, odnowiciel i generał zakonu marianów oraz błogosławiony Kościoła katolickiego. Prowadził dziennik, opisując rozgrywające się wówczas zdarzenia. Obok osób organizujących obronę kościoła, tj. ks. Muckermanna i ks. Juliusza Ellerta, proboszcza parafii św. Jana, pojawia się w nim Anastazja Gruzińska (Matulewicz 2009: 164–165, 284).

[103] Phillips (1923: 335) przytacza relację samej Gruzińskiej: „Then, on Easter Monday the sudden ceasing of all sound, all commotion, and at last the cry, «The Poles are here!» – with the prisoners falling on their knees, weeping, praying, raising their voices in a loud joyous Easter hymn half broken with happy sobs; the sudden bursting open of the door; a young Polish officer, blackened beyond recognition with smoke and blood and unshaven beard, crying out in a familiar voice, «Is it you?» – and the Princess swooning (the first time in all her life that she fainted) into the arms of her adopted son whom she had not seen for two years, and whom she supposed was dead". Wątku przybranego syna Gruzińskiej nie podejmują żadne inne dostępne mi materiały.

[104] Neikšanietis (1948: 13) podaje, że ciężkie warunki więzienne spowodowały u niej poważne dolegliwości ze strony układu pokarmowego oraz problemy skórne.

[105] Amerykańska Administracja Pomocy, zwana także misją Hoovera, działała w Polsce w latach 1919–1922 na mocy ustawy Kongresu Stanów Zjednoczonych

sześć miesięcy „na ustawicznem podróżowaniu autem za frontem idących naprzód wojsk polskich" (Gruzińska 1933: 58). Mówiąc dokładniej, uczestniczyła w akcjach humanitarnych Amerykańskiej Administracji Pomocy (American Relief Administration), obejmujących m.in. pomoc niedożywionym dzieciom (zob. Sochala 2010: 192–193). O tym okresie kreśli następujące słowa (Gruzińska 1933: 58):

> Widziałam wówczas wiele rzeczy tragicznych. Nietylko największą nędzę, głód, epidemję, zburzone siedziby, ludzi zdziczałych z powodu strasznych warunków zewnętrznych, w jakich się znajdowali, lecz jeszcze owe straszne okrucieństwa, których ślady pozostawili po sobie bolszewicy. Widziałam w Mińsku mogiłę, gdzie zakopano we wspólnych grobach nago rozstrzelanych jeńców, których poddawano przed śmiercią okropnym torturom. Niektórzy z nich byli okręceni drutem kolczastym, który głęboko wżarł się w ciało, inni tak pokaleczeni, iż zaledwie można było w nich kształty ludzkie rozpoznać.

W październiku 1919 r. została zatrudniona jako lektorka na USB. Z propozycją prowadzenia lektoratu zwrócił się do niej przypuszczalnie prof. Marian Zdziechowski[106], który w 1919 r. objął na USB katedrę literatur europejskich[107]. Zdziechowski, zaznajomiony również z Gippius i Mierieżkowskim, poznał Gruzińską podczas jej pobytu w Paryżu. Jej niezaprzeczalnymi atutami były gruntowne wykształcenie i doskonała znajomość języków.

---

z 25 lutego 1919 r. Jej przewodniczący Herbert Hoover był w latach 1929–1933 prezydentem Stanów Zjednoczonych (zob. także Lerski 1977). https://pl.wikipedia.org/wiki/Amerykańska_Administracja_Pomocy.

[106] Marian Ursyn Zdziechowski (1861–1938) – historyk idei i literatury, profesor, krytyk literacki, publicysta, założyciel Unii Narodowo-Państwowej (1922). Studiował w Petersburgu i Dorpacie, a także w Zagrzebiu, Grazu i Genewie. W 1888 r. obronił doktorat napisany pod kierunkiem prof. Stanisława Tarnowskiego. W latach 1899–1919 profesor UJ, w 1917 r. został zaproszony do objęcia katedry na Uniwersytecie Londyńskim, w latach 1919–1932 profesor USB. Piastował funkcję rektora USB (1925–1927), a później także dziekana WH. W 1926 r. był kandydatem na urząd Prezydenta RP. Jego studentami byli m.in. Czesław Miłosz i Paweł Jasienica (właśc. Leon L. Beynar). https://pl.wikipedia.org/wiki/Marian_Zdziechowski.

[107] Dla odbudowującego się uniwersytetu kluczowe znaczenie miały kontakty z osobami, które mogły radom wydziału zarekomendować odpowiednich kandydatów na dane stanowisko.

Kpt. Charles Phillips[108], przedstawiciel Amerykańskiego Czerwonego Krzyża (American Red Cross, ARC) w Polsce, tak pisał o niej (1923: 334, 338)[109]:

> (...) this remarkable lady was one of the leaders in Vilna's anti-Bolshevik fight (...). The Princess (...) was not herself a Pole, but a Georgian, from the ancient Kingdom of Georgia in the Caucasus. A refugee since the Bolshevik upheaval in Russia, she had thrown in her lot with the Poles, and, as she spoke a remarkably fluent English and possessed a high literary culture, she had now become professor of English in the Vilna University.

We wszechnicy wileńskiej Gruzińska prowadziła lektorat angielskiego na poziomie początkującym i zaawansowanym. Oprócz niego miała wykładać także język niemiecki. Z pisma z Królewsko-Polskiego MWRiOP z 27 listopada 1919 r. wynika, że w okresie od 1 listopada 1919 r. do 31 lipca 1920 r. miała otrzymywać pensję w wysokości 1 tys. marek, na którą składało się zaledwie 300 marek pensji zasadniczej i 700 marek tzw. dodatku wileńskiego[110]. W Wilnie mieszkała przy Zaułku Bernardyńskim 7[111]. Tak opisała swoje zatrudnienie (1933: 58):

> W roku 1919, późną jesienią nastąpiło otwarcie uniwersytetu wileńskiego. Zaproponowano mi objęcie na nim stanowiska lektorki. Nastąpiło kilka miesięcy

---

[108] Charles Joseph MacConaghy Phillips (1880–1933) – pochodził z New Richmond w stanie Wisconsin. Ukończył St Mary's College w Kalifornii z tytułem magistra. Był redaktorem periodyków katolickich: „Northwestern Chronicle" w St Paul w Minnesocie, „The Monitor" w San Francisco i „New Century" w Waszyngtonie. Jako oficer armii amerykańskiej w stopniu kapitana służył w komitecie ARC w Polsce (1919–1922) oraz w komitecie specjalnym Narodowej Rady Katolickiej Opieki Społecznej w Meksyku (1925). W latach 1924–1933 był profesorem anglistyki na Uniwersytecie Notre Dame w stanie Indiana. Jest autorem kilku książek, w tym *The New Poland* (1923), *The Doctor's Wooing* (1929) oraz *Paderewski, the Story of a Modern Immortal* (1933). „The Indianapolis News" z 24 marca 1928 r., s. 26; archives.nd.edu/findaids/ead/html/PHI000.htm.

[109] Wspomnienia Phillipsa ukazały się w książce *The New Poland* (1923) dedykowanej pamięci Heleny Modjeskiej (tj. Modrzejewskiej). Ich fragment ukazał się w czasopiśmie „New Catholic World" (1922: 511–526).

[110] LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 3. Wysokość zarobków sugeruje, że prowadziła wyłącznie kursy angielskiego.

[111] Przy Zaułku Bernardyńskim 11 znajduje się obecnie Muzeum Adama Mickiewicza (Krajewski 2013: 109).

cichej pracy w mieście, stopniowo powracającem do normalnego życia[112]. Lecz w lipcu 1920 r. hordy bolszewickie znowu się wylały na Polskę. Trzeba było znowu uciekać.

4. Anastazja Gruzińska i kpt. Charles Phillips (ARC) w Wilnie (1920 r.)[113]

W lipcu 1920 r. działalność uniwersytetu została przerwana przez inwazję bolszewicką. Rozpoczęła się pospieszna ewakuacja mienia USB

---

[112] Tak pisała o tym okresie Gippius (2010: 451–452): „U Mariana Zdziechowskiego bywali prałaci i księża (...). Znalazła się tutaj również nasza stara przyjaciółka – Stasia Gruzińska. Już jako katolicka zakonnica (w świeckim ubraniu) (...). Stasia siedziała długo w bolszewickim więzieniu za chrześcijańskie bractwo robotnicze, siedziała aż do przyjścia Polaków. Stasia poznała nas z Amerykanami (mr (sic!) Philips)".

[113] Library of Congress, sygn. 2017677417, digital ID 11745, Mr. Carmody, July 12, 1920, Poland. Fotografię opatrzono następującym komentarzem: „The lady in this picture is not only a real live princess, but a regular live wire. She is the Princess Anastasie de Georgie, or, as she prefers to be called, simply Madame Gruszinska, professor of english (sic!) literature in the University of Wilno. She is an ardent social worker, one of the founders of the Christian Workingmen's League of Wilno, which is becoming famous in Poland for its promotional solution of labor problems, and is also a leader in promoting the work of the American Red Cross in her home city".

i pracowników naukowych (Gawrońska-Garstka 2009: 77)[114]. Uciekając przed bolszewikami, Gruzińska wyjechała na półtora roku do Niemiec. Informacje o tym okresie znamy z przekazu Neikšanietisa (1948: 14): „Przyjeżdża do Berlina wyczerpana i w zniszczonym ubraniu. Nigdy nie zapomni butów podarowanych jej przez berlińskich jezuitów. Ale i tutaj pracuje nieustannie, uczestniczy w masowych zebraniach robotników i młodzieży, gdzie opowiada o bolszewikach – «antychryście» i «wcielonym diable». W Berlinie i okolicach wygłasza 425 odczytów[115], opowiadając o wszystkim, czego doświadczyła" [O.K.]. W tym czasie realizuje od dawna skrywane pragnienie, aby zostać oblatką św. Benedykta[116].

W 1921 r., pod wpływem przebywającego w Niemczech ks. Rancānsa, wikariusza generalnego nowo erygowanej diecezji ryskiej, Gruzińska zdecydowała się na wyjazd do Łotwy[117], Ziemi Maryjnej[118], gdzie zamierzała prowadzić dalej „pracę misyjną" (Świrski 1933: 8)[119]. Początkowo przebywa w Rydze, a w październiku 1921 r. przenosi się do Dyneburga (dziś Daugavpils), gdzie zostaje nauczycielką łaciny w Gimnazjum Polskim im. Platerów[120] (Durejko 2001: 110). Nauczaniem łaciny w polskim gimnazjum zajmuje się, jak donosił Blese (1924: 523), „pewna dama – była księżna Gruzińska" [O.K.]. Autor podaje, że lekcje prowadziła z powagą, energicznie

---

[114] W dniu 12 lipca 1920 r. podpisano układ z rządem bolszewickim, na mocy którego Rosja sowiecka uznała niepodległość Litwy *de iure*. Litwa otrzymała większą część guberni wileńskiej i część grodzieńskiej (Drozdowski 1995: 105).

[115] Liczba odczytów wydaje się mocno zawyżona, biorąc pod uwagę półtoraroczny okres pobytu Gruzińskiej w Niemczech.

[116] Jest to forma życia, w której zarówno kobiety, jak i mężczyźni nie zmieniają swego stanu, ale wiążąc się przyrzeczeniami z konkretną wspólnotą benedyktyńską, kierują się tą samą Regułą, co mniszki i mnisi w klasztorze. https://opactwotynieckie.pl/oblaci-byc-oblatem/.

[117] Łotwa proklamowała niepodległość 18 listopada 1918 r. https://pl.wikipedia.org/wiki/Łotwa.

[118] Była to oficjalna nazwa Inflant w średniowieczu (łac. Terra Mariana), nadana po krucjacie liwońskiej w XIII w. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ziemia_Maryjna.

[119] Napisała wówczas krótki artykuł o Gogolu jako twórcy poszukującym Boga (*Gogol, der Gottsucher*).

[120] Było to najstarsze polskie gimnazjum w Dyneburgu, założone w 1920 r. przez Kazimierza Próchnika. W latach 1921–1934 dyrektorem szkoły był Jan Mączyński (1885–1939), nauczyciel geografii i astronomii. Grono pedagogiczne składało się z dwojga Łotyszów i dziewięciorga Polaków. W latach 1925–1931 szkołę ukończyło 181 osób (Durejko 2012: 43–44). https://pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_rzymsko-katolicki_w_Dyneburgu; https://pl.wikipedia.org/wiki/Prywatne_Gimnazjum_Polskie_im._Platerów_w_Dyneburgu.

i z dużym zamiłowaniem do pracy pedagogicznej, a „dla zainteresowania językiem łacińskim w zeszłym roku uczniowie przedstawili scenę ułożoną przez panią Gruzińską o walkach Cezara z Gallami i Germanami. Sukcesy uczniów zdają się być całkiem dobre" [O.K.]. Ona sama pisała w liście do ks. Świrskiego: „Moja trzecia klasa czyta obecnie Owidjusza i zachwyca się nim. Jak to dobrze, że uczniowie interesują się pięknością świata antycznego, a u Owidjusza jest sporo myśli rzeczywiście porywających oprócz wielu płytkich i frazesu sztucznego" (Świrski 1933: 8).

Gruzińska zajmowała się jednocześnie katechizacją dzieci[121], przez kilka ostatnich lat życia – z uwagi na małą liczbę księży – uczyła religii, a za zgodą biskupa prowadziła nawet rekolekcje[122]. Na emigracji była aktywnym uczestnikiem ruchu zjednoczeniowego rosyjskiej Cerkwi greckokatolickiej, angażując się jednocześnie w szereg działań charytatywnych. Po zwycięstwie Polski w wojnie polsko-bolszewickiej nie powróciła już do Wilna.

W 1927 r. przeszła udar mózgu, który spowodował niedowład prawej ręki (Świrski 1933: 10). Do tej pory jedynym źródłem jej utrzymania była skromna pensja nauczycielki. Problemy zdrowotne, wskutek których nie mogła podjąć pracy[123], sprawiły, że zmuszona była „walczyć z nędzą" (Świrski 1933: 11)[124]. Nie zamknęła się jednak w swoich problemach. Korzystając z maszyny do pisania, na której mogła pisać już tylko lewą ręką, przygotowywała podania dla każdego, kto prosił o pomoc. Neikšanietis (1948: 14) odnotował, że „koresponduje z członkami rodzin królewskich, potomkami starodawnych rodów szlacheckich, z najwyższymi hierarchami Kościoła"[125], wysyłając

---

[121] W liście z 6 maja 1923 r. Gruzińska donosi: „Codziennie mam dwa razy wykład katechizmu dla przystępujących do pierwszej Komunji św. 180 dzieci, które zupełnie nic nie rozumieją, a na 1. VI muszą być przygotowane. Szczerze mówiąc uważam ten system, aby absolutnie nieświadome dzieci w przeciągu 6 tygodni do pierwszej spowiedzi i Komunji św. wyćwiczyć, za sprzeczny z przepisami prawa Kościelnego" (Świrski 1933: 9).

[122] „Der Unterländer" z 23 września 1931 r., s. 7.

[123] Neikšanietis (1948: 14) twierdzi, że „księżna Anastazja jeszcze długo uczyła w szkołach dyneburskich" [O.K.].

[124] W dniu 10 maja 1928 r. rektorat USB wydał jej zaświadczenie, potwierdzające zatrudnienie na stanowisku lektora od 1919 do 1920 r. LCVA, F. 175, I Bb 596, k. 4.

[125] W 1928 r. miała przekazać list bp. Bolesława Sloskana, więzionego przez bolszewików na Wyspach Sołowieckich, do publikacji w wiedeńskim czasopiśmie „Der Eucharistische Volkerbund". „Le Journal de Waterloo" z 2 lutego 1932 r., s. 2.